

BIBLIOTECA CENTRALA
A
UNIVERSITATII
DIN
BUCURESTI

No. Curent 30273 Format II

No. Inventar Anul

Secția Raftul

12594
30273

N° 1019 / R.T. / 27 / 1895

Ino. 4244.

04/3730

O PAGINA

DIN

VIATA MARELUI STEFAN

DE

ION C. GEORGIAN

PROFESOR DE ISTORIE LA LICEUL SF. SAVA

33095

BUCURESCI

TIPOGRAFIA «LUPTA», AL. LEFTERIU

1894.

Acestă broșură se vinde cu preț de un leu, în folosul Reuniunii Femeilor Române din Iași și a Societății pentru Învățătura poporului Român.

CONTROL 1953

1956

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" Bucureşti

Ceta... III 400 410

B.C.U. "Carol I" Bucuresti

C33095

33095

INTRU AMINTIREA

DOMNITORULUI

Alexandru Ioan I Cuza

ȘI A LUI

Mihail Kogălniceanu

INDEPLINITORII OPEREI

LUI

STEFAN CEL MARE

DE STEPHANO VOIEVODA, **D L U G O S S I U S**

(HIST. POLON.)

«O virum admirabilem, heroicis Ducibus, quos tanto pere admiramur, nihilo inferiorem : qui sub nostra aetate tam magnificam victoriam, inter Principes mundi primus, ex Turco retulit. Meo judicio dignissimus, cui totius mundi Princepsatus et Imperium, et praecipue munus Imperatoris et Ducis contra Turcum, communi Christianorum consilio, consensu et decreto, aliis Regibus et Principibus Catholicis in desidiam et voluptates, aut in bella civilia resolutis, committeretur.»

«O bărbat demn de admirație, egal cu Capitanii eroici pe care-i admirăm atât de mult, care în timpul nostru, cel dintâi dintre principii lumii a dobândit asupra Turcului o victorie aşa de mare! După judecata mea, el este cel mai vrednic să i se îndrinteze stăpânirea și Capitania lumii töte, și mai ales sarcina de stăpân și Capitan în contra Turcului, cu înțelegerea, învoirea și hotărîrea obștească a Creștinilor, pe când cei-l-alti regi și principi catolici să istovesc în lene și desfrânără sau în răsbóie civile.»

O PAGINA

DIN

VIATĂ MARELUI STEFAN

Sallustius, care înțelegea valoarea studiilor istorice, a spus: «*Ita eorum qui fecere virtus tanta habetur, quantum eam verbis potuere extollere prae-clara ingenia.*»*)

Starea studiilor de Istoria Românilor în timpul nostru.

Vorbele istoricului roman să pot aplica, cu multă dreptate, stării în care se găsesc la noi cercetările istorice în genere, și mai ales acele privitore la viața marelui domnitor și erou. *Stefan cel Bun și Sfint.* Dacă chronicarii moldoveni din secolii al 16-lea și al 17-lea ar fi avut moștenitorii vredniči de dinsău; dacă istoricii din secolul nostru ar fi mers pe urmele mai marilor lor, și ar fi pus în totă strălucirea cuvenită faptele eroice ale Românilor, carii au apărat Europa de primejdia cuceririi Oto-

*) «Așa, virtutea acelor carii au făcut (isbândi), atâtă este prețuită, cât au putut-o înălța prin vorbele ilustre».

mane : heă, astă-dă am fi alt-fel cunoșcuți în lumea civilisată !

Aă căstigat o glorie neperitore învingătorii de la Racovăț, și mai neperitore încă invinși de la Valea-Albă. Otomanii au găsit în piepturile acelor eroi un zid neinvins, în dărătul căruia, Europa, care încă nu scăpase din fașele feudalității, s'a putut organiza și pregăti de luptă. A cuia e vina însă, dacă luptele Românilor, demne să stă în analele omenirii alăturate cu luptele de la Platea și de la Zama, sunt aproape cu totul necunoscute Europei culte ? A cuia e vina, dacă invetații mari din Europa, abia știu de numele lui Stefan cel Mare și a Patriei lui ? A cuia ?

Póte e și vina împrejurărilor ; dar suntem siliți să dice, că ea este mai ales a istoricilor noștri. Ei nău făstă la înălțimea chemării ce și-aă luat ; ei au neingrijit ceia ce era de căpentenie pentru lucruri neînsemnate ; lor li se poate aplica vorba adincă a lui Sallustius. «*Et qui fecere, et qui facta aliorum seripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haud quam par gloria sequitur scriptorem et auctorem rerum, tamen in primis arduum videtur res gestas scribere.*»*)

*) «Mulți sunt laudați : și carii au facut (îsbândii), și carii au scris faptele altora. Mie însă mi se pare cu deosebire greu a

Negreșit, fala care incunjură numele unui eroū, e cu mult mai mare de cât aceea, pe care o câștigă istoricul ; dar ori-cine va recunoște, că faptele istorice există și se transmit din neam în neam, numai pentru că istoricul le concretisează, și le înscrie în carteia vieții.

Iată pentru ce să cere, ca istoricul să se ridice la înălțimea faptelor constatare și povestite de el ; *faptele sunt aceia ce le creiază istoricul*, și sub forma dată de dênsul, ele intră în fondul cunoștințelor unui popor și a omenirii. Istoria are valore, mai ales, pentru că dintre toate studiile, *ea singură* dă conștiința de sine popoarelor și omenirii. A fost mare înțelept, acel care a spus : «*Istoria este sufletul unei națiuni*», și ar trebui să se dică : *Istoria este însuși sufletul omenirii*.

«*Ita eorum qui fecere virtus tanta habetur, quantum eam verbis potuere extollere praeclara ingenia*».

Invinuirea ce se aduce aici istoricilor noștri, nu plăcă de la autorul acestuia studiu ; el n'ar avea și nicăi n'ar trebui să aibă credemant. Nu ; acăstă

scrie faptele îndeplinite (răsbioiele), de și nu tot aceiaș glorie răspândește pe scriitor ca pe îndeplinitoare faptelor.»

Judecata lui Kogălniceanu despre istoricii români.

învinuire a fost ridicată de cel mai instruit Român al secolului nostru, de cel mai invăpăiat patriot, de singurul orator ce a avut România, de *Mihail Kogălniceanu*. Numele lui merită să strălucescă ca un lucéfer pe cerul naționalității noastre în vecinie; și va străluci, dacă istoricii vor ști să-și facă de acum înainte datoria, mai bine de cât și-a ū făcut-o pénă acum.

Valórea Letopisețelor în lipsa unei Istorii naționale.

El, desgropătoriul chronicelor, măntuitorul titlurilor de nobleță ale nemului românesc, el a ȏis, cu o căldură, care ȏine de inspirație, și cu o durere sfășietore, pentru că era simtită, el a ȏis vorbe de aceste în 1872 :

«Afară de Bălcescu, carele promitea României un istoric, dar pe care mórtea l'a răpit fără de timp, un singur mare talent nu s'a ivit, spre a da terei ceia ce-ȏ lipsește pénă astă-dă : *o istorie națională*. — «Ba, susțin că pénă la publicarea unei istorii naționale, tot Letopisetele scrise de bëtrâni noștri, cu toate defectele și neindeplinirile lor, sunt cea mai bună și cea mai interesantă istorie a României! »

Despre aceleași Letopisete, Kogălniceanu ȏise în 1852. «Și astă-dă ori cine pote ceti în adevăratele sale isvoré istoria națională : acest mare sacerdot al gândirii, flacăra religiei, a

patriei și a artelor.» Cum să nu ve-nerăm amintirea aceluia, care a scos din chiar băierile inimei sale aceste suspinuri; «Gândul meu este gros de tóte aceste priviri: *aș dori să rump vélul ce ascunde viitorul patriei mele*; *aș dori să fiu măcar un minut pe tripodul Pitiei, și să prorocest ţerii și nației mele sórtele cele mai au-rite!»*

De aceste cuvinte inspirate a fost ridicat autorul acestui studiu, când l'a conceput. Scopul seu principal a fost îndoit: pe de o parte, a pune în lumină unul din faptele cele mai glo-riose ale domnitorului Stefan, dacă pót fi permis cui-va a face alegere printre faptele lui, și a dice că unele sunt mai gloriose de cât altele. De altă parte, studiul de față va dovedi, că cuvintele șise de Kogălniceau la 1852, repetate la 1872, sunt din neno-rocire și mai adeverate în anul 1894, după patru-deci și două de ani de la publicarea primei ediții a chonicelor Moldovei. Si acum, ca și altă dată, «tot *Letopisețele scrise de bětrâni noștri*, cu tóte defectele și nein-de-plinirile lor, sunt cea mai bună și cea mai interesantă istorie a României;» cu tóte că, și mai ales din pricina că în acest interval de timp, s'aș scris opere, care aū pretenția de a ni fi dat

Scopul acestui studiu.

o istorie națională, aşa cum o dorea nemuritorul editor al chronicelor.
• Si acum, cred că e timpul a infățișa obiectul studiului meu.

Bătălia de la
Valea Albă.

Este cunoscut că Stefan cel Mare suferise o grea înfrângere la Valea-Albă, la locul numit mai târziu *Răsboenii*, în 26 Iulie 1476. Eroul, nu biruit, ci *stropișit de multimea Turcilor*, se retrăsese cu puținii viteji care-i mai remaseră în părțile de sus ale Moldovei; iar Turci se aruncaseră ca un potop asupra țării. Sultanul Mohamed al II-lea nu putu cuprinde nicăi cetatea Neamțului nicăi Suceava; lipsa de hrana pentru armată, căldura nesuferită a verei și mai ales ciuma, care îndeplinea în rândurile ștei turcești lucrarea neisbândită de Moldovenii la Vale-Albă, precipita retragerea marelui Sultan.

Iarbânda lui
Stefan pe termul
Dunărei.

Cuceritorul se vădu silit a părăsi Moldova în fugă. Retragerea sa și mai ales trecerea peste Dunăre au dat prilej aceluia, care, după vorba lui Ureki, unde-l birueau altii nu perdea nădejdea, că știindu-se cădut jos se ridică deasupra biruitorilor, i-au dat prilej, dic, să atace pe Turci, și i-au ajuns trecând Dunărea în vreme de miadă-di și lovindu-i fără veste i-au stricat de au plecat a fugire, lăsând

*pleanul și tot ce aū fost predat.
Iară Stefan Vodă li-aū luat pleadul
tot, și s'aū întors înapoi cu isbândă.*

Intrebarea firescă care să pune istoricului, și care va fi rezolvată în studiul de față este acesta: *Ce urmări a avut bătălia de la Valea Albă?*

Dacă victoria Turcilor ar fi fost hotăritore, Sultanul Mohamed n'ar fi lipsit a trage din ea toate folosene, la care e în drept să aspire un biruitor; și cel dintâi dintre aceste folosé ar fi fost acela, de a pune un domnitor în Moldova, care să recunoască suzeranitatea Otomanilor. Se știe bine însă, că Sultanul nu și-a dat acesta supremă mulțumire; că din contra, invinsul de la valea Albă a domnit încă mult timp și cu multă glorie după anul 1476.

Dacă din potrivă spunerea lui Ureki este adeverată, și dacă Turciile în retragerea lor aū fost loviți pe neașteptate de Stefan, care a resbunat, pe termul Dunărei, *poticala sa de la Valea Albă*, atunci marele domnitor a tras el folosé însemnate din victoria sa.

Adevărul faptelor istorice confirmă acéstă din urmă ipotesă. Voiū dovedi cu documente de o valoare decisivă, cum că, imediat după retragerea Turcilor, Stefan Vodă a pătruns cu ar-

Urmările bătăliei de la Valea Albă.

Stefan cucerește Tera Românescă în 1477 și o stăpânește 16 ani,

mata în Téra Românescă, și a atăcat pe domnitorul ei la Râmnicul Sărăt în anul 1477; că, învingând pe inimicul său, l'a prins în luptă, și i-a tăiat capul; că a scos din Téra Românească pe Turci și se mai afla acolo; că a luat totă Téra în stăpânirea sa, și a domnit asupra ei timp de șese-spre-dece ani, de la anul 1477 până la 1493; că în sfîrșit, Marele Stefan a fost, în acest timp indelungat, domnitorul Moldovei și al Terii Românești; și cu acest titlu glorios, mai presus de totă lauda, trebuie să apară el în ochii generației de față și a celor viitoré, și că el a întrerupat cele mai înalte aspirații ale neamului nostru, sunt acum ceva mai bine de patru sute de ani.

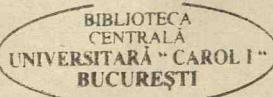
Acest fapt imens, care va încununa numele lui Stefan cu cea mai strălucitore rază de glorie, a fost necunoscut istoricilor din secolul nostru! Si ori-ce Român se va întreba cu uimire, de unde l'a scos autorul acestui studiu? De unde? Dar tot din Letopisețele scrise de bătrâni noștri, care, cu toate defectele și neîndeplinirile lor, sunt cea mai bună și cea mai interesantă istorie a României! Dar atunci își va mai dica ori-cine: Cum! mari și învețații istorici ai secolului nostru n'au cetit și ei Letopisețele bătrânilor no-

triș? Ei! Să vede bine că ei nu le-aș cetit, de vreme ce n'aș vădut un lucecăt de mare, și care sare și în ochiul copiilor, după cum să poată convinge ori cine, din urmarea acestui studiu.

Dovedile, cu care autorul susține afirmația sa, sunt absolut hotărîtoare; el le-a întors pe toate fețele, și a fost pentru sine însuși un critic inexorabil; dar a fost nevoie în cele din urmă să cedeze evidenții. Cetitorii vor judeca. De sigur, că această publicație va aduce ore-care discuție în Tera noastră, unde să discută puțin, dar să întrighiză mai mult de cât la Bizanț, mai ales pe terenul științei, însă a unei științe și impure și forțe interesante. Se va găsi, forțe probabil, vre-un învețat istoric, sau poate doar, de origine semitică, a căror strămoș nu puteau fi de față la Racovăț nici la Valea Albă, de cât ca *détroisseurs* de cadavre; și acei savanți vor dice, că Letopisețele bětrânești sunt bune de dat pe foc. De cât, vorba asta aș dî-o când va și învețați unguri, și despre asta neamul nostru tot n'au perit.

33095

2

Isvórele pe care să intemeiază acest studiu

Evenementul cuceririi Térii Românești de către Stefan cel Mare în anul 1477 și domnia lui de șese-spre-dece ani în acéstă térră, se stabilesc prin dovedi documentare, a căror putere și valóre nău nevoie a fi laudate de noi, căci ele se laudă de sine.

Acele dovedi provin din *trei isvóre* deosebite: 1) *isvórele locale-românești*, 2) *isvóre polone* și 3) *isvóre moldovenești*.

Dintre téte, acele cari merită a fi puse în primul rang, potrivit cu principiile criticei, sunt evident isvórele din Téra Românescă. Acest adevér se impune de sine, și nu-i nevoie a fi cineva nică istoric, nică istoric-critic pentru a înțelege: că dacă voim a ști cu certitudine, *ce anume s'a petrecut* în Téra Românescă între anii 1477 și 1493, trebuie să întrebăm întaiu pe locuitorii acestei téri. Ar fi prea mare minune, ca ei să nu știe a răspunde la întrebarea nóstră, și știind, să nu răspundă. Si minunea ar fi încă mai mare, ca răspunsul lor să nu fie credit. Iată pentru ce, repet, dovedile românești, relative la problema nóstră, sunt mai hotărítore de cât ori-care altele.

In al douilea loc: dacă Stefan Vodă a cucerit Téra Românescă și a stăpânit-o timp de șese-spre-dece ani, e cu

nepuțință, ca acest fapt să nu fi fost cunoscut și străinilor. Și așa este. Marea istoric al Poloniei, *Dlugosz*, contemporanul lui Stefan cel Mare și martorul cuceririi Țării Românești, afirmă categoric acest evenement.

Moldova în acele timpuri nu avea scriitori, pentru că Moldovenii de atunci se țineaau de alte treburi, de cât de scris. Și apoi: «*letopisețul nostru cel moldovenesc așa scrie de pe scurt, că nice de vîeața Domnilor, carii au fost tôtă cărma, nu alege, necum lucrurile din năuntru să alégă*». Ureki dice aceste; și după pilda lui, suntem îndrept a adauge și noi: letopisețul nostru moldovenesc, dacă nu alege nimic de *lucrurile din năuntru*, ce ar mai putea alege de *lucrurile din afară*? Iată pentru ce isvórele moldovenești au o însemnatate secundară, în cestiunea noastră. Totuși, *chronica putnénă* ni va fi de óre-care folos; iar Ureki, care a scris cu un secul mai târziu, este un isvor de a doua mână. Însă bătrânul vornic tot spune ceva despre cucerirea Țării Românești de către Stefan.

Dar afară de aceste mărturii, nu să mai găsește *ce-va*, care să le întărescă și mai mult, dacă ele au nevoie a fi întărite? Da! să mai găsește *ce-va*. Dar nu putem spune totul

de o dată ; ci se cuvine, a arăta lucrurile încet și cu rânduială ; aş mai adauge și cu *gravitate* ; dar nici-o dată n' am aspirat la acéstă însușire superiöră, rezervată numai acelora, cari sunt demni a-și incorona cariera gloriósă cu lauriî gravitații. — De alt-feliu, cetitoriul va fi mai multumit, știind, că *acel ce-va* ii este rezervat, ca resplata ostenelelor sale de a fi cetit o lucrare de erudiție !

Să incepem deci înșirarea dovedilor, pe cari să intemeiază acest studiu.

Chronicele
Țării Române-
ști.

I

Am stat la gânduri, dacă trebuie să fac această înșirare în mod grav și dogmatic, sau într'un chip mai simplu și lipsit de pretenții, și am ales chipul din urmă. Voiu povestii lucrurile, cum s'au desfășurat de sine, pentru ca cetitorii să asiste chiar la elaborarea unei deslegări de probleme istorice.

Acum vre-o cinci ani, mă dusei în vacanțe la Mănăstirea Neamțul. Acolo, am avut fericirea să fac cunoștința P. S. Arhiereu Narcis Crețulescu. Respectabilul bătrân este unul dintre rarii continuatorii ai invetăților prelați români, carii au ilustrat Biserica și Nația prin lucrările lor în câmpul științei. Invetățul prelat cer-

Letopisețul
manuscris din
1739.

cetăză documentele privitore la mă-năstirile românești, din deosebite timpuri, și în special istoria Mănăstirii Neamțul. P. S. Sa posedă un mare număr de documente inedite, de mare preț pentru Istoria Românilor. Intr'o di, îmi dede un manuscris admirabil, spre a-l vedea. Manuscrisul era lip-sit de titlu și de câte-va foî de la început. Cetii prima pagină, care începea cu aceste cuvinte: «*După Laiot Vodă, aŭ venit Domn Tepeluș Vodă carele aŭ avut răsboiu cu bětrânul Stefan Vodă din Tara Moldovei, și aŭ biruit pe Tepeluș, și prindéndu-l i-aū tăiat capul, și i-aū luat țara de o aū stăpânit Stefan Vodă 16 ani».*

La cetearea acestui text am rămas înmărmurit, și ori-cine în locul meu ar fi simțit aceiașă impresie. Căci, dacă textul chronicei spunea adevărul, urma că amândouă țările române aū fost unite de mintea superiöră și de brațul puternic al Marelui Stefan, timp de șese-spre-dece ani, după uciderea lui Tepeluș-Vodă în bătălia de la Râmnicul-Sărat. Atunci am răsfoit manuscrisul, și m'am încredințat, că el cuprindea chronica cunoscută sub nume de Letopisețul Țerii Românești, și că era scris din anul 1739.

Acéstă descoperire, dacă era confirmată, era datorită mai mult intem-

plării. Ceia ce mai ales îmi inspira neincredere, era următorea reflecție: Dacă acest fapt ar fi adevărat, îmi diceam eu, cum a fost cu putință, ca el să fi scăpat din vederea tuturor istoricilor noștri, de la Șincai și până astă-dă. De altă parte îmi mai diceam: totul să poată, și chiar ca istoricii noștri să nu fi cetit isvórele originale ale istoriei românești, cu atenție; prin urmare să cuvenea, să controlez cu băgare de samă spusele istoricilor. Am cercetat deci toate cărțile și cărțișorele de istorie, și nu găsiu nicăieri, nimic, nici cea mai mică alusie la acest eveniment, constatat de Letopisețul Terii Românești.

Până una-alta, făcând elevilor de la St. Sava lecțiile mele de Istoria Românilor, îi prevesteam despre acăstă însemnată problemă istorică, și exprimam chiar dorința, ca vre-o-dată, orecare dintre ei, mai entuziasat de căt profesorul lor și mai favorisat de imprejurări, va isbuti a deslega acăstă întrebare, pe baza unor documente necunoscute nouă.

Imprejurările aș fost așa, ca profesorul să iésă din apatie, să se incaldească mai mult de dragostea marelor fapte ale lui Stefan Vodă, și să întreprindă deslegarea frumosei probleme; el lasă însă elevilor sei grija, de a

duce lucrul și mai departe, cum e și firesc, și să îndeplinescă ei, ceia ce ar fi neîndestulător în lucrarea sa.

Chronica Țării Românești.
împrimată.

Am voit să ști, ce dic mai întâiul celelalte isvóre ale Țării Românești, și am început cu imprimatele. Cea mai veche chronică, Letopisețul, pe care Șinca îl numește *Anonimul românesc*, a fost publicată în Magazinul istoric al lui Bălcescu și Laurian.

Iată ce să află tipărit la pagina 234, din tomul al IV-lea al acelei colecții :

«*Laiot Basarab cel bêtrân, care aû inchinat Tara Turcilor, domnit-aû anî 17. Avut-aû mare rësboiu la Râmnicul Sărăt.*

«După el aû domnit :

«*Tepeluș Vodă, și aû avut rësboiu la Râmnicul Sărăt cu bêtiranul Stefan Vodă din téra Moldovei, și aû fost isbândă la Stefan Vodă. Si aû ședut aice în țară de aû domnit anî 16. Apoi.*

«*Radul Vodă cel Mare. Acesta aû făcut mănăstirea din Deal și aû domnit anî 15.*

Să analizăm acest text. Ce constată el de sine, fără a i se face nici-o tragere de păr? El dice următoarele lucruri :

1. *Radul Vodă cel Mare a domnit 15 ani.* Este însă cu totul sigur, că

acest Radu a ocupat domnia Țării între ani 1493 și 1508, adecă 15 ani;

2. *Tepeluș Vodă a fost omorit de bătrânul Stefan la Râmnicul Sărat*; însă este lucru absolut sigur, că bătalia de la Râmnicul Sărat a avut loc la anul 1477;

3. *Că între Tepeluș și Radu cel Mare n'a fost alt domnitor.*

Intrebăm acum: *în timpul de 16 ani, dela morțea lui Tepeluș, până la venirea lui Radu cel Mare, cine a domnit în Țara Românescă?*

Letopisul răspunde clar: «*și ați fost îsbândă la Stefan Vodă. Și ați seădut aice în țară de ați domnit anii 16.*

ConcluDEM deci: Cea mai veche chronică a Țării afirmă, că între ani 1477 și 1493, Stefan cel Mare a ținut domnia Țării Românești, după ce invinsese și omorise pe domnitorul ei, Tepeluș Vodă, la Râmnicul Sărat.

* * *

Dar pote va șice cine-va, că această concluzie este silită și nenaturală; că dovada este departe de a fi făcută. Fie așa. Să căutăm altă doavadă, tot tipărită.

Vestita chronică a lui Constantin Căpitanul a fost asemenea publicată în *Magazinul istoric*. Cetim la pag. 108 din tom. I:

Chronica lui
Constantin Că-
pitanul.

«Domnia lui Țepeluș-Vodă

l. 6985

«După Laiotă Vodă, aŭ venit Domn
Tepeluș Vodă, carele aŭ avut răs-
boiu cu Stefan-Vodă, din tara Moldo-
vei, și aŭ biruit pě Tepeluș, și
prindendu-l i-aū tăiat capul, și i-aū
luat țara de o aū stăpânit Stefan Vodă
pe multă vreme :»

Apoi la pag. 109 din tom. I al Ma-
gazinului, Constantin Căpitanul con-
tinuă :

«Domnia lui Vlad Vodă Călugărul

l. 7001

«După stăpînirea lui Stefan Vodă,
în câtă-va vreme aicea în Tera Ro-
mânescă, s'aū ridicat Domn Vlad
Vodă Călugărul, care aū domnit
3 ani».

Față cu aceste texte nu-ă nevoie de
multă analisă. Căpitanul Constantin
spune fără încanjur, că Stefan Vodă,
omorind pe Tepeluș, i-aū luat Tera
de o aū stăpânit pe multă vreme. Câtă
vreme anume ? Nu spune chronicarul,
căci lucrul începuse a se cam uita.
Dar leaturile puse pe lângă numele
Domnitorilor răspund la această între-
bare. Domnia lui Țepeluș este însem-
nată la leat 6985, care corespunde cu
anul 1477 de la Cristos. Domnia lui
Vlad Călugărul este aşedată la leat
7001, care să traduce în anul 1493 al

erei creștine. Deci, aceste date confirmă arătarea Letopisețului citat mai sus, că domnia lui Stefan Vodă în Téra Românescă a finit 16 ani, de la 1477 până la 1493.

Am mare nădejde, că nu se va găsi nimic, care să susțină că Constantin Căpitanul ar fi complicele meuă la falsificarea datelor istorice. Sau dacă s-ar găsi cineva în asemenea casă norocit, e treaba lui. De altă parte, ilustrul Căpitan n'a iscodit de la sine aceste arătări, care confirmă Letopisețul, ci de sigur le-a luat și el după alte isvóre mai vechi, pe care noi nu le cunoscem.

Iată deci două isvóre istorice românești, care dovedesc în mod neindoielnic tesa susținută în acest studiu. Aceste isvóre au fost publicate de multă vreme, și ele ar fi trebuit, să deștepte luarea-aminte a invățătilor noștri istorici; dar aceștia au crezut, probabil, că nu e de demnitatea lor, să se ocupe cu asemenea nimicuri.

Nu putem părăsi pe Căpitanul Constantin, fără a constata, că pentru prima oară apare în chronica lui acest personaj suspect, care să numește *Vlad Vodă Călugărul*. Cine este acest Domn, care, după chronica lui Constantin, ar fi domnit trei ani, iar după *cărțile de scolă oficiale* de astăzi ar fi dom-

năt *trei-spre-dece ani*? Acum nu ne putem ocupa de acest *Suveran Călugăr*. Va veni și rândul lui; pentru moment înștiințăm pe cetitorii, că acest Vlad este un fel de *usurpator postum*, care n'a domnit nicăieri nici o-dată, dar pe care, chronicarii și istoricii timpurilor posterioare l'au silit, să domnescă tot mai mult din moment, până a-l face să usurpe domnia de 16 ani a lui Stefan Vodă.

*

Chronicele imprimate recunosc domnia lui Stefan în Țara Românescă.

Să resumăm puțin dovezile aduse. Letopisetul manuseris din 1739. Letopisetul imprimat în Magasinul istoric și chronica căpitanului Constantin recunosc invariabil domnia lui Stefan în Țara Românescă.

Aceste dovezi puteau părea neîndelătore. De aceea m'am gândit, că n'ar fi rău a mai căuta și altele. M'am adresat deci la Biblioteca Academiei Române. Am aflat acolo, ceia ce căutam, cu prisosință; și am făcut o bogată recoltă de erudiție, grație amabilităței D-lor Lugoșeanu și Stroescu.

Manuscrisele aflate în păstrarea Academiei sunt un tesaur inestimabil. Păcat numai, că ele zac în umbră, și sunt atât de greu de utilizat. *Ce serviciu mare ar aduce Academia,*

Chronicele manuscrise ale Academiei.

dacă, pe lângă premiile atât de meritate, ce a acordat marelor lucrări istorice și lucrătorilor istorici din acest secul, ar face ce-va sacrificiū bănești și pentru publicarea măcar a manuscriselor celor mai importante.— Să sperăm și să revenim la lucrul nostru.

* *

Printre manuscrisele pe care le-am consultat la Academie, voiū cita douě de o utilitate mai mare; ele sunt înscrise în catalog sub numerele 196 și 340, și sub aceste nume le voiū cito.

Ms. n. 196 este un exemplar din Letopisetul Anonim, și pôrtă acest titlu:

**«Istoria Țării Românești
de când au descălecat pravoslav-
niții creștini.»**

Ms. nu pôrtă dată; scrisoarea este admirabilă. Dl. Bianu este de părere, că trebuie să fie de la începutul secului al 18-lea, sau pôte de la sfîrșitul secolului al 17-lea.

Rog insă să să noteze bine, că valoarea cea mare a acestui ms. vine din faptul, că la sfîrșitul operii, să află *o altă listă de domnitori ai Țării Românești*, scrisă la o epocă ce-va mai posterioară, după cum rezultă din ca-

Manuscrisul
n. 196.

racterul scrisorii. *Comparatiunea celor două liste* ni va fi de un mare folos.

Iată ce ceteam la pagina 5 din ms. n. 196:

«**Laiotă Vod** Basarabă cel bětrân carele aū încchinat Tara Turcilor, aū domnit ană 16.

«După acesta în cursul anilor 6985 aū venit Domn Těpěluš și aū avut rězboiu cu bětrânul Stefan Vod den tara Moldovei, atunce în oaste aū perit și Těpěluš Vod, și aū fost izbânda la Stefan Vod, și aū domnit Těpěluš Vod ană..... Iară

Stefan Vod aū ședut aici în țară Domnu ană 16».

Ultimele cuvinte sunt mai eloante de cât oră-ce comentariu; în acest catalog al domnitorilor Țării Românești, bětrânul Stefan ocupă locul, pe care l'a cucerit cu sabia în bătălia de la Râmnicul-Sărăt.

Nu este însă de prisos a atrage atenția asupra datei. Letopisul dice, că Těpěluš a venit Domn în anul 6985, care corespunde cu anul 1477 al erei creștine; și tot atunci, a fost bătut și ucis de Stefan. Prin urmare domnia acestui Těpěluš a fost de fără scurtă durată. Lucrul este atât de adevărat, că chronică repetind formula invariabilă, cu care întovărășește numele tu-

turor domnilor : «*Și aă domnit Tepeluș Vod ană.....*» nu adauge nică o cifră, pentru că, de sigur, acéstă domnie durase fórte puțin, mai puțin de un an.

Resultă de aici, ca și din alte documente, de care să se vorbi mai târdiū, că *bătălia de la Râmnic a avut loc în anul 1477.*

Disesem însă, că interesul superior, ce prezintă manuscrisul n. 196 provine din lista Domnilor Țeri Românești, care se găsește la sfîrșit. Acéstă listă, intitulată «*Alt izvod al Domnilor Țeri Românești,*» este scrisă cu altă cernélă, cu alte caractere, *dintr'o epocă posterioară* celei a manuscrisului întreg.

Iată ce cetim în acest isvod :

»1460, Laiot Basarab.

1477, Vlad Vodă Tepeluș întâi 16.

1493, Radul Vodă al doilea cel mare».

Să se observe bine, că autorul isvodului, *la o dată posterioră*, a găsit de cuviință să suprime din lista Domnilor Țeri Românești pe bêtărul Stefan. Însă, pentru a umplea golul, dăruiește lui Tepeluș 16 ani de domnie. Pentru acest autor, încă nu apăruse *Vlad Călugărul*, care va apărea mai târdiū, după cum se va vedea.

- Acest prețios isvod ni esplică, cum a dispărut din amintire domnia de 16 ani a lui Stefan. Dușmânia nesfîrșită dintre Moldoveni și Munteni a dat rôdele ei până și în chronice. Vre-un învêtat Român, supărât, enervat de prezența Moldovanului Stefan în lista domnitorilor patriei sale, a găsit cu cale și patriotic să-l detroneze cu condeul, și l'a detronat pentru mult timp dar... nu pentru tot-de-a-una.

Mați târđiu, vre-un alt patriot, mai scrupulos în ale științii istorice, scandalisat de lungimea domniei lui Tepeluș a întronizat pe Vlad Călugărul. Anglesii au avut un *făcător de regi*. Pentru ce n'ar fi avut și Tera Românească niște *făcători și desfăcători de Domni...* morți!

Manuscrisul
n. 340.

* * *
Al doile manuscris, care aruncă mare lumină asupra cestiunii noastre, și ni esplică în ce chip a dispărut din amintire domnia lui Stefan în Tera Românească, este inscris la No. 340 din catalogul Academiei.

De la întâia vedere, acest ms. deștepă mare interes. El pîrtă titlul următor :

„Létopisetul Tărîi Românești i a Moldovei.“ „De viața a prea luminaților Domni ce au stăpânit întru aceste 2 țărî și ce sau lucrat în dilele

*lor : i a ţerilor străine care să me-
gieşescu cu aceste ţeri, pre largu a-
dunate din multe Létopiseţe şi cu
bună îndreptare alcătuit precum se
véde.»*

Reproduc cu totă îngrijirea acest titlu, pentru valoarea cuprinsului său. Pe de o parte, archaismul limbii este, cel puțin, demn de atenție; de altă parte însă, acest Letopisetz este, după cât știu eu, unic în felul său. Iată un chronicar, care s'a gândit să adune din multe Létopiseţe, și să alcătuiască cu bună îndreptare, precum să véde, **Létopisetul Ţerii Româneştii și a Moldovei.**

Autorul acestei lucrări nu mai este un chronicar, ci *un istoric*, în puterea cuvântului, și să cuvine să-l salutăm cu tot respectul, ce să cuvine primului istoric al ambelor ţeri române.

Cine a fost autorul operei? Pare că ar fi fără ușor de aflat, de orice, manuscrisul să termină cu aceste cuvinte: «*Scris de Stefan Log. ot Krecilecul (?), mai 1, 1785.*» Insă eu am temeinice motive de a mă îndoia, cum că autorul operei ar fi fost acest *Stefan Logofetul ot Krecilecul*; și iată pentru ce. Manuscrisul este întreg scris și îscălit de Stefan Logofetul în anul 1785. Dar, cine ar putea să susțină, că limba întrebuințată în titlul

operei este acea vorbită acum o sută de ani? Ea este evident cu mult mai veche.

In al doile loc, să observă, că Letopisețul se oprește la ridicarea lui Vasilie Lupu la tronul Moldovei; prin urmare opera a fost întocmită cam la acea epocă. Din aceste motive, eu sunt adus a crede, că Stefan Logofătul din 1785 n'a fost de cât un simplu copist al operei.

In definitiv lucrul pote fi și alt-fel, ceia ce n'are importanță mare pentru studiu nostru.

Ce serviciu ni aduce acăstă opera? A, iată :

Chronicarul povestește o sumă de lucruri de la descălecatul ambelor ţări, fie din năuntru, fie din afară. Intre altele, el istorisește faptul căderei Constantinopolei sub Turci, și la pagina 51, se oprește brusc și dă acest titlu :

„Aici ne întoarcem la rândul istoriei noastre.“ « Intru acest an 1456 domnindu Petru Vod Aron, țara Moldovei iată au venit Stefan Vod asupra lui, și cu rezboiu au gonit pre Petru Vod Aron din scaun după ce au dominat ani: 2: la zvona luit în cîmpiu dintr-o zdrobire

Apoi urmăză titlul acesta :

**„Valahia“
Tepeluș Vodă**

«Acest Domn au avut mare rezboiuă la l. 1477 cu betrănumul Stefan Vod Domnul Moldovei (sic) la Râmniciul Sărat, și fu biruit Tepeluș Vod căt și pre dânsul prindéndul Stefan Vod i-au tăiat capul, și așa pus Stefan Vod Domn în Tara Româmescă pe Vladul Vodă ce au fost călugăr. Iar căt ar fi domnit acel Vlad Vod nu se află scris nicăi iaste pus la rândul Domnilor.»

Chronicarul părăsește apoi această espunere, se întorce la începutul Domniei lui Stefan cel Mare, pe care o istorisește cu toate amănuntele, după chronică lui Ureki.

Resultă deci, că paragraful intitulat : «Valahia, Tepeluș Vodă» este luat dintr-un isvor altul de căt Ureki; și acăsta să dovedește cu atât mai lesne, cu căt, chronicarul ajungend la bătălia de la Râmnici-Sărat, o copiază intrágă din Ureki.—Iată în adever ce dice chronică scrisă de Stefan Logofătul (ms. n.340) la pag. 71 și 72.

«Răsboiul lui Stefan Vod când sau bătut cu Tepeluș Vod la Râmnic.»

«La l. 7989 Iul. 8 fu răsboiuă în jara Muntenescă sau bătut Stefan

*Vod cu Tepeluș Vod la Rămnic în
înținutul, și cu ajutorul lui Dum-
neșteu aŭ biruit Stefan Vod pre-
Munteni, peretau mulți Munteni,
luat-aŭ Stefan Vod toate stăgurile
lor, și mulți din boeri muntești
aŭ perit întracel războiu, și pre-
Tepeluș Vod lau prinsu viu și iau-
tăiat capul, și despre partea lui
Stefan Vod încă aŭ perit mulți
oameni de frunte boiaři.*

**Pusau Stefan Vod Munteilor Domn
pre Vlad Vod Călugărul, carele pe urmă
au făcut vicleșug asupra lui Stefan Vod,
pentru că dedese agiotor Turcilor când
au mers Turci de au luat cetățile și au
prădat țara. Sau înturnat cu mare
pohvală la Sucéva.»**

Acest text din chronica lui Stefan Logofetul, repet, este copiat cu mici variante din chronica lui Ureki ; originalul acestuia va fi reprodus ceva mai târziu, când să se discuta valoarea documentelor moldovenești. Până atunci, citorul intelligent va deschide Letopisețele editate de Cogălniceanu, și va confrunta chronica Logofetului Stefan cu chronica Vornicului Ureki, spre a se convinge de adevărul celor spuse aici.

Scopul, în vederea căruia, e să incureze atât de mult cu Logofetul Stefan, este următorul : Voi să se con-

vingă cetitoriu, că textul de la pagina 51 din chronică Logofetului Stefan (ms. n. 340), intitulat: «**Valahia Tepeluș Vod**», și reprodus mai sus, este întemeiat pe un isvor muntean. Si acum a venit timpul să esaminăm de aproape acest text: Ce lucruri sigure constată el? Iată-le:

Textul constată, că *bătălia de la Râmnicul Sărat a avut loc la 1477*; pe când Ureki greșit pune acăstă bătălie la 1481, după cum se va dovedi cu prisos, din Istoria Poloniei a lui Dlugosz; și că prin urmare, dacă Ureki a greșit asupra datei bătăliei, poate să fi greșit și asupra altor lucruri, privitore la cestiunea nostră. Intr'un cuvînt, voi să se convingă ori-cine, că Ureki este un isvor de ordine secundară. De altfel, acăstă cestiune va fi studiată direct, când ne vom ocupa de isvórele moldovenești.

2. In textul Logofetului Stefan să dice: «*Téra Românescă* în loc de *Téra Muntenescă*; doavadă și mai mult că isvorul este din Muntenia: căci chronicarii din Muntenia numesc țara lor, Téra Românescă, și numai cei Moldoveni o numesc Téra Muntenescă.

3. Textul lui Stefan Logofatul numește pe Domnitorul Moldovei *Betrârnul Stefan*, cum îl numesc tóte isvórele muntești, și cum nu-l numește

nici un isvor moldovenesc. Acest simplu epitet : **Bětrânuł**, este o puternică doavadă în sprijinul tesei mele, după cum să va vedea către sfîrșitul acestei lecții.

4. Însă cea mai neprețuită doavadă, din textul cercetat acum, resultă din ultimile vorbe ale lui :

«iar căt ar fi domnit acest Vlad Vod nu sě află scris, nici ţaste pus la rândul Domnilor».

Observați bine : Acest document muntenesc, fără umbră de îndoială, declară, că *nici nu se știe căt a domnit Vlad Călugărul*, și mai ales că *el nu este pus la rândul Domnilor*. Despre care **rănd al Domnilor** pôte fi vorba aici, de căt despre un fel de *listă autentică a Domnilor Tării Românești* ?

Concluziune : Documentul muntenesc, reprobus de Stefan Logofătul, constată, că *nu se știe căt a domnit Vlad Călugărul pus de Stefan Vodă, și mai ales, că acest călugăr nu este pus la rândul Domnilor*.

Totă acéstă analisă n'are alt scop, de căt a dovedi pe temeiul isvórelor locale din Tăra Românescă, că mult timp, Vlad Călugărul n'a fost primit în chronice și în *rândul Domnilor*. Reservăm pentru mai târdiū a limpezi cu totul afacerea acestui Călugăr. Am terminat cercetarea chronice-

lor Terii Românești, și este timpul a înfațișa pe scurt rezultatul acestei cercetări.

Cetitorul a vădut defilând pe dinaintea sa, succesiv, următoarele chronice:

- 1) Letopișetul anonim *manuscris* din 1739,
- 2) Letopișetul anonim *publicat* în Magazinul istoric,
- 3) Chronica căpitanului Constantin *publicată* în acelaș Magasin,
- 4) Letopișetul anonim *manuscris*, cu n. 196 din biblioteca Academiei, cu alt *isvod al Domnilor Terii Românești*, care se găsește la sfîrșit, și
- 5) Letopișetul Terii Românești și a Moldovei, *manuscris*, trecut la n. 340 din catalogul Academiei.

Fie-care din aceste isvōre aŭ fost analizate, conform principiilor criticei istorice. Cetitorul singur ar putea trage lesne concluziunea naturală și inevitabilă a acestor analize. Și acea concluziune să poată enunța pe scurt în chipul următor:

Cele mai vechi chronice anonime: Letopișetul din 1739, Letopișetul publicat în Magazinul Istoric, Letopișetul ms. n. 196, Letopișetul ms. n. 340 și Chronica Căpitanului Constantin, proclamat unanim, că Stefan Vodă a invins pe Tepelus la Râmnicul

Sărat în anul 1477, i-a tăiat capul,
a luat domnia Terii Românești și a
ținut-o șese-spre-dece ani.

Să mai știe, că aceste sunt cele mai
vechi chronice ale Tării.

Pe lângă aceste mărturii, apar altele mai tardîni, care încep să intunecă evenimentul. Așa, Letopisul ms. n. 340 arată că Stefan a pus Domn în Tăra Românescă pe Vlad Călugărul, dar afirmă că nu se știe cât a domnit acest Vlad, și că nu este trecut la rândul Domnilor. — Apoi, Constantin Căpitanul, de și recunoște domnia bătrânlui Stefan, afirmă deja, că Vlad Călugărul a domnit 3 ani. Iar acel Alt izvod al Domnilor Terii Românești, mai nou de cât Letopisul n. 196, la sfîrșitul căruia să găsește, afirmă, că Tepeluș a domnit 16 ani, numai pentru a suprima din rândul Domnilor pe Stefan.

Ce trebuie să scotă un om nepărtinitor din toate aceste mărturii? Mai că n'ar fi nevoie să o mai spun eu. Cele mai vechi isvôre ale Terii recunosc, că Stefan a domnit asupra ei 16 ani. Chroniclele mai prospete încep să acoperi lucrul, și să scote înainte pe Vlad Călugărul.

Cine merită mai mult credemant? Acei cari și trăit mai aproape de eveniment, sau acei cari și trăit

mai târziu? Cestiunea fiind pusă este și resolvită.—Mați este însă ce-va.

* *

Un singur cuvînt are o mare putere doveditoré, după imprejurări. Dîsesem mai înainte, că voiū trage o puternică dovadă din epitetul *Bëtrânul*, cu care cele mai vechi chronicice românești intovărășesc numele lui Stefan.--In adevér, să se observe, că tote chronicile cele mai vechi românești întrebuiuñeză aceste vorbe: *Bëtrânul Stefan*. Pentru ce așa? Căci Moldoveniū n'aū dat nicî-când Marelui lor Domn supranumele de Bëtrân? Ei, Iucrul să esplică în modul cel mai natural. Stefan a cucerit Téra Românescă în 1477, și a stăpânit-o péně la 1493, când a fost ridicat Radu qis cel Mare.

Locuitorii Térii Românești aū cunoscut pentru ultima óră pe Marele Stefan la bëtrâneþe, și acest lucru li-a remas cu deosebire în amintire. Ei aū continuat a-þi aminti mult timp de *Bëtrânul Domn*, și cu acest nume, l'aū trecut în rândul Domnilor Térii, cei mai vechi chronicari. Iată pentru ce, toþi Româniū, cari vor ceti și vor medita aceste rânduri, se vor închina înaintea Bëtrâneþelor lui Stefan, care péně la adîncul vîrstei a urmărit idea-

Stefan supra-numit *Bëtrânul* de Româní.

Iul suprem al unirei celor două Ţeri, într'un singur stat.

★ ★

Aș putea să mă opresc aici, cu convingerea, că chiar de nu ar mai exista alte dovezi, adeverul ar fi căștigat cauza sa. Cred însă, că nimenei nu va displace a vedea, că mai există și alte documente, de o putere cel puțin egală dacă nu mai mare.

Siracă lăsăm cuvântul marelui istoric Polonie, **Dlugosz**, contemporanul marelor fapte ale lui Stefan și al evenimentului, pe care-l scotem din uitarea timpurilor.

Isvórele polo-
ne. *Dlugosz.*

Pentru ca cetitorii să înțelăgă, de ce mare preț este pentru istoria noastră în genere, și mai ales pentru istoria lui Stefan, mărturia lui Dlugosz, e nevoie de o mică digresiune.

Aveam nevoie mai întâi să prezint pe Dlugosz cetitorilor, pentru că să se știe, că martorul nostru este demn de cea mai mare incredere. În acest scop, ne servim de scurta notiță biografică îscălită de *Leonard Chodzko*, cuprinsă în *Nouvelle Biographie Générale* a Fraților Didot. Iată ce se testează în vol. al 14-lea al acestei opere, la numele *Dlugosz*: «Il consacra vingt-cinq ans de travail à son principal ouvrage, et comme témoignage de son impartialité, il le soumit à la critique des professeurs de l'Université de Craiovă» *).

*) «El jertfi două-decări și cinci de ani la lucrarea sa principală, și ca dovadă de nepărținirea sa, el o supuse la critica profesorilor Universității din Craiova.»

Chodzko explică apoi, că opera lui Dlugosz este împărțită în trei părți, și că a treia parte cuprinde faptele înțemplate în timpul vieții istoricului. Asupra acestei părți, iată cum se exprimă biograful:

«Les faits contemporains de l'auteur. Dans cette dernière partie, il passe tout en revue : le roi, les magistrats les plus élevés, les citoyens, le clergé paraissent devant lui comme devant un tribunal.... Et c'est à cause de cette sincérité, que son ouvrage est resté en manuscrit deux cents trente-et-un ans. Il est le premier, qui a donné à l'histoire un caractère de vérité» **).

Pe lângă aceste, vom mai da încă două lămuriri necesare. Mai întâi, Dlugosz este un Polon, prin urmare face parte dintr'un popor, care a avut indelungată dușmanie cu Moldoveni; și astfel, mărturile sale nu pot fi acuseate de parțialitate față cu Moldovenii. Al douilea, Dlugosz a continuat

**) «Faptele contemporane cu autorul. În acesta din urmă parte, el trece totă în revistă : regele, magistrații cei mai înalți, cetătenii, clerul apar înaintea lui ca înaintea unui tribunal.... Si din cauza acestei sincerități, opera sa a rămas în manuscris două sute trei-decări și unu de ani. El a dat mai întâi istorici un caracter de adevăr.»

istoria faptelor contemporane cu ei, până în anul 1480, adecă la patru ani după bătălia de la Valea Albă și la trei ani după bătălia de la Râmnicul Sărat.

Dacă vom adauge, că, Dlugosz a fost unul din cei mai de frunte diplomați ai Poloniei, că a fost însărcinat, de regele Casimir al IV-lea, cu cele mai delicate misiuni pe lângă regele Ungariei și pe lângă Bohemia, nu va părea extraordinar să dice, că istoricul polon a vorbit, în cunoștință deplină, despre Stefan cel mare.

* * *

Judecata lui
Dlugosz despre
Stefan.

Invețatul istoric al Poloniei, care trebuie privit ca una din luminile strălucitoare ale timpului său, a urmărit cu un interes palpitant, mai așadar cu pasiune, desfășurarea evenimentelor, de întăiul rang, care să petrecea la hotarele patriei sale. Otomanii îngroziseră Europa prin isbândile lor fulgerătoare. În mai puțin timp de un secul, ei cuceriseră Asia mică și imperiul Bizantin. Iataganele ianicerilor secerau lanurile de capete omenești, care cutează să li să opună; popoarele peninsulei balcanice se asternuseră sub picioarele Sultanilor, ca iarba câmpului la suflarea uraganului. State mari și puternice, ca Ungaria și Po-

lonia, amenințate în viața lor, nu să creșuseră în stare, a ține piept potopului năvălitor. Europa feudală venise în ajutor, dară nu pentru a răpune pe năvălitori, ci pentru a da un mai mare preț victoriei necredincioșilor. De la anul 1359, când Turci î ocupară întâia cetate din Europa, până la 1453, când ei își așează corturile în Roma lui Constantin, se dedeseră multe și grozave bătălii cu puterile creștine, și pretutindene, năvălitorii dobândiseră biruinți, din ce în ce mai hotărîtoare.

Nici un principe creștin nu se putea mândri a fi căștigat o victorie în câmp deschis cu Otomanii; și nu era fanfaronață din partea lui Mohamed al II-le, cuceritorul Romei noi, când dicea că va da calului său ovăz pe pristolul sfintului Petru din vechia Romă.

Și iată, peste așteptarea tuturor, să răspândește în lumea îngrozită, vestea, că un óre-cine, un necunoscut, Voievodul Moldovei, căruia îi diceau Stefan, pe care regii Poloniei îl preveau că pe unul dintre palatini regelelor lor, face o minune, și cu patru-daci de mii de tăranii de ași să se sfărămă o armată de Turci întreit mai mare, la Racovăț, în iarna anului 1475. Armata turcă de o sută două daci de mii de ómeni fu îngropată în

mlaştinele unui părău; steagurile ei
fură luate de necunoscutul Voievod,
și multe din ele fură trimise lui Casimir,
marele rege al Poloniei, și lui Mateiu,
cel mai mare crai al Ungariei;
nu atât ca dar, ci mai ales ca mărturie
a izbândei căștigate, cu ajutorul
Acelui, în care credea Palatinul ne-
cunoscut al Moldovei.

Atunci *Istoricul onest și virtuos* al Poloniei, ilustrul *Dlugosz*, înțeles, că Europa a găsit un mantuitor. El proclamă, că *Stefan*, cel dințâi dintre principii creștini, a dobândit cea mai gloriósă biruință asupra Olomanilor; și el, *Dlugosz*, fiul unei Teri, care de mult timp era în vrăjmăsie cu patria lui *Stefan*, intona, în onoarea necunoscutului Moldovan, acest imn de laudă, pe lângă care, tóte lingurisirile ce s'aú adus vre-odată unui müritor, reinân niște nimicuri.

«O virum admirabilem, heroicis
Ducibus, quos tantopere admiramur,
nihilo inferiorem, qui sub nostra ae-
tate, tam magnificam victoriam inter
Principes mundi primus ex Torco re-
tulit! Meo iudicio dignissimus, cui
totius mundi Principatus et imperium
et praecipue munus Imperatoris et
Ducis contra Turcum, commune
Christianorum consilio, consensu et
decreto, aliis Regibus et Principibus

*atholicis in desidiam et voluptates,
aut in bella civilia resolutis, commit-
teretur».*

«O bărbat demn de admirare, egal cu Căpitani eroici pe care-i admirăm atât de mult, care în timpul nostru, cel dintâi dintre principii lumii a dobândit asupra Turcului o victorie aşa de mare! După judecata mea, el este cel mai vrednic să-ă se încredeze stăpânirea și căpitania lumei tóte, și mai ales **sarcina** de stăpân și căpitan în contra Turcului, cu înțelegerea, învoirea și hotărirea obștească a Creștinilor, pe când cei-l'alți Regi și principii catolici să istovesc în lene și în desfrâneri sau în răsboie civile.»

Și acum, să-mă arate cine-va, în tot ce s'a scris în lume, o laudă asemenea ca aceasta, adusă de un vrăjmaș, unui om de arme, și atunci, dar numai atunci, va avea dreptul a-mă dice, mie Român din Moldova, că eu, greșesc, când privesc în Stefan, pe solele neamului românesc și pe unul din fruntași omenirii.

Dlugosz afir-
mă că Stefan a
cucerit Téra Ro-
mânescă.

Aceste lucruri sunt spuse aici, nu numai pentru plăcerea ce simțim, de a reaminti fapte mari și frumose; nici pentru a comunica cetitoriu lui aceiaș desfătare; și nici pentru a aduce

unuï eroü niște laude, care, ori-cât bine ar fi intocmite, vor fi tot-de-una mai prejos de lauda, pe care i-o aduc faptele sale. Nu ; digresiunea, ce s'a făcut asupra lui Dlugosz, are scopul de a convinge pe cetitor, că pe cât de falnice aũ fost faptele eroului Moldovei, tot atât de simțită era admirația, de care a fost răpit ilustrul istoric al Poloniei. De altă parte, cetitorul va mai înțelegă din cele ce preced, că Dlugosz este un martor vrednic de credemânt al evenimentelor, care să petrecură cu trei-patru ani înainte de mórtea sa. In fine, când cetitorul Român va ști, că un istoric, dintr'o țără vrăjmașă patriei sale, a descris mai bine de cât ori-cine altul faptele vitejești ale lui Stefan ; cu un cuvînt, că nicăieri nu cetim ce-va mai deslușit și mai admirabil, asupra bătăliilor de la Baia, de la Racovăț și de la Valea Albă, ca în paginile maestre ale lui Dlugosz : atunci va vedea cetitorul, câtă nedestoinicie aũ arătat istoricii din secolul nostru, în sarcina ce și-a luat, fără a fi poftiți de nimene, de a face cunoșcuți lumii civilisate, pe strămoșii noștri și vitejeștele lor fapte.

Și acum, când știm că Dlugosz a fost un istoric vrednic a înțelege și a transmite posterității faptele lui Ștefan ; că cuvîntul seŭ, nu numai me-

rită cel mai deplin credemēnt, dar că trebuie o colosală dosă de nerozie, pentru a ridica măcar o umbră de înndoială asupra faptelor povestite de el, și întemplate cu puțin timp înainte de moarte sa : acum, să ne întrebăm, ce dice Dlugosz asupra bătăliei de la Râmnicul Sărat și asupra cuceririi Țării Românești de către Stefan ?

Deschidem monumentala operă a istoricului polon, la pag. 560 din volumul al II-lea (Ediția Gleditsch, Lipsia, 1712) și cetim sub anul 1477 :

Magni vir animi Stephanus Voievoda Valachiae, instaurata ex agrestibus in supplementum eorum, qui in clade Turcorum ceciderant, militia, ne ociose (sic) sedens segniter elangueret, circa sancti Martini diem Besarabiam cum exercitu ingressus, Praesidem ejus Radulonem filium Vlad Draculæ, a Turco constitutum, tradentibus sibi ultro illum civibus de Braszow, captivat : Et omni Bessarabia in suam potestatem redacta, ejectis de illa Turcis, plerisque trucidatis, et constituto in illa vice sua Praefecto Czipulisza nomine, ipsam sui juris facit.

Să dăm aceste vorbe pe românește.
«Bărbatul marinimos Stefan, Voievodul Valachiei, reînoită fiind armata sa din țărani, în locul acelor carui

căduseră în desastrul Turcilor, pentru ca să nu se lângpezescă mai repede în trândăvie, năvăli cu armata în Bessarabia, prinse pe guvernatorul ei *Radul fiul lui Vlad Dracul*, aşediat de Turci, pe care i-l dederă din cōce cetătenii din Braşov. **Şi totă Bessarabia fiind adusă în puterea sa**, Turci fiind alungaţi din ea, și cei mai mulți fiind uciși, și punēnd în locul său un Prefect (guvernator militar) cu numele *Cipulişa*, o face supusă sie».

Am dat aici o traducere cūvēnt cu cūvēnt. Urméză să dām explicația acestui minunat și prețios text. Mai întâiū cetitorii înțeleg, că *Valachia* este Moldova, iar *Bessarabia* este Téra Românescă. Ce dice textul lui Dlugosz, de la sine, fără comentarii? Iată. În anul 1477, cătră qiuia Sfântului Martin (11 Noemvre), Stefan trece în Téra Românescă, cu o armată compusă mai mult din tēranī, și prinde pe Radul fiul lui Vlad Dracul, guvernatorul pus de Turci.

Prinderea lui Radu i-a fost înlesnită de locitorii Braşovului, cari i-au dat dincōce pe nenorocit, care probabil fugise la intrarea lui Stefan. Immediat, acesta scôte din tēra pe Turci, omoră pe cei mai mulți din ei, și supune totă tēra puterei sélé. Apoi

pune un guvernator militar (Praefectus) în locul seū (vice-sua), și aduce téra sub ascultarea sa : ipsam sui juris facit. Ar putea fi vre-o indoială asupra ultimelor vorbe, dacă ele n'ar fi admirabil explicate de vorbele precedente. Guvernatorul militar, pus de Stefan în locul seū, se numea Cipulișa.

Cu ajutorul textului lui Dlugosz, putem minunat explica și completa arătările, atât de scurte ale chronicelor românești, care aŭ fost examineate mai înainte. Aceste chronicice spun, că Stefan a cucerit téra după bătălia de la Râmnic din anul 1477. Dlugosz explică anume, că la acest an Stefan a prins pe Radu fiul lui Vlad Dracul, cel pus în domnie de Turci; și nică nu-l numește *Domn*, ci simplu guvernator—*Praeses*, căci în realitate Téra Românescă devenise o provincie turcescă. Mai spune Dlugosz, că locuitorii Brașovului aŭ ajutat pe Stefan, dându-i pe Radul, fără să explică anume cum. Dar acolo unde arătările lui Dlugosz sunt neprețuite, este, că Stefan a supus tótă Téra, că a scos din ea pe Turci, că a pus în locul seū un Prefect militar, și că a făcut-o Téra sa.

Oră-cine va înțelege acum vorbele chronicelor românești, că a luat Stefan Domnia în 1477 și a ținut-o 16 ani.

După aceasta dată, istoricul polon nu

mai amintește nimic despre Stefan, până la sfîrșitul operei sale; și în adevăr, de la 1477 până la anul 1480, când să termină opera lui Dlugosz, nu s'a mai întemplat nimic extraordinar în viața Domnului Moldovei. Istoricul polon, care asistase la incepiturile acestei Domnii, care văduse mărele isprăvă de la Baia, de la Răcovăț, de la Valea Albă și de pe țermul Dunării; el, care descrise cu entuziasm aceste isprăvă, și adusese eroului acea laudă meritată, cum nu s'a adus nici-o-dată unuī muritor: după tōate aceste, Dlugosz a avut aprópe de sfîrșitul vieții sale mulțumirea supremă, de a asista la cel din urmă triumf al lui Stefan. Aceasta reușise a lua din puterea Turcilor Țera Românescă, și a o pune sub stăpânirea sa.

Intreb acum, ce dovedă poate răsturna mărturia lui Dlugosz?

Ei, ce indoială mai poate fi despre adevărul faptului cercetat în acest studiu?

Sunt însă unele greutăți, care merită să se puse în evidență, din comparația lui Dlugosz cu chronicele românești.

* * *

Punem textul lui Dlugosz față cu Letopisetele românești. Amândouă aceste izvóre sunt de acord a recunoscere,

că Stefan a năvălit în Téra Românescă în anul 1477, și a supus'o puterii sale.

Este însă nepotrivire între aceste isvóre, asupra numelui domnitorului învins sau ucis de Stefan. Letopișetele românești numesc pe acel Domn *Tepeluș*; pe când Dlugosz îl numește *Radul fiul lui Vlad Dracul*; iar *Tepeluș* ar fi fost, după istoricul polon, prefectul pus de Stefan, ca loc-țiitorul său în Téra supusă: dacă numele *Czipulisza* s-ar putea interpreta prin acel românesc de *Tepeluș*.

Altă nepotrivire mai vine asupra faptului următor. Letopișetele dic, că Stefan a tăiat capul lui *Tepeluș* în bătălia de la Râmnic; pe când Dlugosz afirmă, că Stefan a prins pe Radul: — «*Praesidem Radulonem captivat*».

Aceste nepotriviri nu infirmă faptul de căpetenie: *cucerirea Terii Românești* de către Stefan, pe care ambele isvóre o recunosc. Acesta este esențial. Restul, de și poate avea importanță, pentru noi, aici, este secundar.

Intrebă-se alții, și cerceteze cine a fost *Tepeluș*, cine a fost Radul? Domnitorul învins la Rimnic a fost omorât cum dic Letopișetele, sau numai prins, cum dice Dlugosz? Care dintre

aceste două isvōre merită mai mult credemēnt: contemporanul Dlugosz sau Letopisețele locale? Aceste întrebări merită a fi deslegate; însă nu aici. Repet, *lucrul esențial* nu este pus în desbatere. Si apoī, este mirare, că *amănuntele* unui fapt, uitat cu totul de patru-sute de ani, să fie incurcate și obscure? Să fim prea mulțumiți, că faptul însuși este readus în memorie, și bine dovedit. De rest, mai ocupe-se și alții.

* * *

Inainte de a părăsi pe Dlugosz, cred locul bine ales, de a face o constatare, singura de acest feliū, cu care cetitoriuł va fi oprit, un moment, în studiul de față.

De óre-ce eū fac cercetare asupra isvōrelor originale primitore la cestiunea nōstră, am cređut de prisos a sta de vorbă cu istoricii noștri, căci eī n'aū atins de loc cestiunea. Rēutăciosi vor dice, pōte, că istoricii n'aū cedit isvōrele, și că s'aū servit în clădirea operelor lor cu autorități de a treia mānă. Istoricii, pōte, să vor supăra, de rēutăciōsele reflecții; supărarea pōte fi un *lucru grav*, dar nu va lúa proporția unui eveniment istoric.

Noī am avut însă un istoric, la numele căruia ne vom inchina cu respect și recunoștință, cât timp vom

Dlugosz și
Sincai.

pătreui devotamentul, munca și știința. Acel istoric este Șincai. Ești merg cu cetezanța pene și dice, că el a fost *singurul istoric* al Românilor, chiar dacă părerea mea nu ar copia una din cele dece poronci ale marilor învățăți, carii dau tonul în știință și în modă. Ești mai cred, că singur Șincai a construit minunata sa carte, pe temeiul isvórelor originale, după o muncă titanică de 34 de ani; și că, cu penele smulse de la el, s'aș păunit învățății decorați și premiați de după el: el care, mai-mai, era să fie decorat cu spéndurătorea de prietenii Unguri. În sfârșit, ca să exprim tot sentimentul meu despre Șincai, voi și dice: dacă Români ar fi știut a-și arăta recunoștința, luă Șincai ar fi trebuit ei să ridică prima statuă în România neatârnata, și un monument de neuîntare în inimele lor.

Pentru ce Șincai n'a cunoscut cucerirea Tării Românești de către Stefan?

De aceste cuvinte sunt îndemnat, pentru a întreba: ce a șis Șincai în cestiunea cuceririi Tării Românești de către Stefan? Si cum de n'a vădut el acest fapt capital al Iștoriei Românilor?

Răspunsul este lesne de dat. Șincai, scriind *Chronica Românilor*, în timpurile de tristă amintire ce cunoștem, n'a avut la îndămână isvórele cele mai vechi ale Tării Românești, și nici nu putea să le aibă. Letopisul cel

mai vechiū al Țării, pe care Șincai numește *Anonimul Românesc*, era pu-țin cunoscut; nu fusese nicăieri publicat, și Șincaî a avut în mâna un manuscris de o dată prôspetă, în care să alterase adevăraturul text din manuscrisele vechi. Ne explicăm :

Șincaî reproduce sub *anul 1477* (tom. II pag. 70, din ediția de la Iași, 1853) cuvintele următore din Anonimul românesc :

«*Vlad Vodă Tepelușă* a doua óră la leat 1477. Acest Domn este tată Radului Vodă celuī mare, acest Domn aă făcut Mânăstirea Glavaciocul, și mûrind o aă isprăvit fiul său Radul Vodă după pisania Mânăstirei la leat 1496. Acest domn avénd răsboiuă cu Stefan Vodă V, Domnul Moldovei la Râmnicul Sărat, aă perit în óste, după ce aă domnit a doa óră ană 16.»

Acest text a adus tótă confu-sia în spiritul lui Șincaî, care con-tinuând dice: «adecă aă perit Vladislav V Domnul Munteniei în anul 1493, după mórtea lui Matiașu I Cra-iul Ungariei».

Când am cercetat Letopisețele Țării Românești, am dovedit cu prisosință: că domnia de 16 ani a lui Tepeluș este o fabulă, iscudită de copiștii pos-teriori, pentru a face să dispară ori-ce amintire, despre domnia de 16 ani

a lui Stefan, constatată formal de către cele mai vechi manuscrise ale Letopisețului; și n'am nevoie a mai reîncepe aici o discuție închisă.

Dacă Șincai, în locul textului alterat al Letopisețului, ar fi avut un text vechi și neatins de falsificator, de sigur, marele istoric n'ar fi stat un moment la gânduri, și ar fi constatat domnia de 16 ani a lui Stefan în Téra Românescă. Nenorocirea a fost, că Șincai nu se putea servi de cât cu un text falsificat. Si el, conștiințiosul istoric, s'a creduț dator, potrivit regulelor elementare ale criticei, să dea preferență Letopisețului românesc, isvor local, față cu Dlugosz, isvor străin. De aceia vedem, că Șincai întortochéză și chinuiște textul, atât de clar din Dlugosz, reprodus mai sus.

E curios a cunoște traducerea exerabilă a acestui text, dată de Șincai (tom. II pag. 69): «Stefan Voevodul Moldovei bărbatul cel inimos după ce și-a cărpit óstea cea de Turci sfârticată prin noi, și de la cárnele plugului luat̄i voiniici, ca să nu mai petreacă timpul fără folos, pre la ȳiu Sântului Martin aū intrat cu óstea sa în Valahia, și pre Radul IV (fiul lui Vlad sau Vladislav III) Dracula carele era pus Domn Valahiei de Im-

părătul Turcesc, dându-i-se acesta prin cetățenie din Brașov, l'aș prins, și după ce aș cuprins tată Valahia și aș tăiat său alungat pe Turci și într'insa aflată, pre Țipuliță l'aș pus Domn Valahie...»

Cetitorul va confrunta acăstă traducere cu textul latin, reprodus mai sus, și se va convinge, că am drept a numi execrabilă traducerea lui Șincai. Judece ori cine știe două vorbe latinești, dacă e permis a se traduce textul lui Dlugosz: «**Et omni Bessarabia in suam potestatem redacta, . . . et constituto in illa vice sua Praefecto, Czipulisza nomine, ipsam sui juris facit**», prin aceste cuvinte: «*Și după ce aș cuprins tată Valahia.... pre Țipuliță l'aș pus Domn Valahie!*».

A tradus Șincai atât de rău pe Dlugosz, pentru că nu ștea latinește? Hei! Ștea Șincai mai multă latinăescă de cât mulți latiniști de adă! Dar, bietul, a fost nevoie să pună la chin textul lui Duglosz, pentru că el însuși, traducătorul, era pus la chin de textul falsificat al Letopisețului românesc; și pentru că, istoricul, indus în erore, se credea dator a da preferență isvorului local, față de un isvor străin!

Iată cât de luminos se vede, pentru ce Șincai nu putea ști despre domnia

luii Stefan în Țera Românească ; și după dinsul, toti istoricii posteriori nu s'au credut datori a și mai mult de căt Șincai, cu tote că, ei nu puteau avea scusa acestuia, și *cu tote că adevăratal text al Letopisețului fusese corect publicat în Magazinul istoric*, și tot acolo fusese publicată și chronica Căpitaniului Constantin. Insă Șincai nu mai trăia când s'au făcut aceste publicații !

Cu acestă lămurire îndestulătore părăsim pe Dlugosz și pe Șincai.

Cromer, despre expediția lui Baiazid din 1484

Mărturia atât de prețiosă a luui Dlugosz n'are nevoie a fi întărită de altele ; ea insă explică o sumă de lurruri, cari nu pot fi înțelese, dacă nu se știe, că Țera Românească era supusă luui Stefan. Voiu cita aici două exemple :

In *Chronica* lui Șincai (tom. II, pag. 77) ceteim următorul text luat din Cromer : «*Baizet având liniște acasă, ca să isbândescă rușinea și perderea care o suferise tatăl său de la Stefan (V Domnul Moldovei), în anul de la Hs. 1484, au pornit asupra Bassarabiei și Moldovei pre apă și pre uscat, și nu fară mare vîrsare de sânge, au luat cetățile cele prea tari Chilia... și Moncastrul... și au predat totă Moldova.*»

Cetitorul știe că Bassarabia este Țéra Românescă. Cromer spune, că Baiazid al II-le, pentru a răsbuna pierderea suferită de tatăl său Mohamed al II-le, a plecat în contra lui Stefan, și a cuprins cetățile Chilia și Moncastrul. Dar lucru curios : Cromer spune, că *Baiazid a pornit asupra Bassarabiei și a Moldovei* ; pentru ce ? Öre, pentru a-și răsbuna în contra lui Stefan, Domnul Moldovei, Sultanul avea nevoie să atace și Țéra Românescă (Bassarabia) ? Lucrul acesta ar părea absurd în cel din urmă grad, după câte se știau până acum. În Muntenia domnea un prinț öre-care supus Turcilor ; iar în Moldova domnea Stefan. Baiazid voia să răsbune în contra acestuia pierderea suferită de tatăl său : pe cine trebuia să atace el ? Evident, pe dușmanul Stefan și țera lui, Moldova. Atunci pentru ce Baiazid comitea prostia de a ataca și o țară supusă imperiului său -- Bassarabia (Muntenia) ?

Încă o dată, lucrul ar fi inexplicabil cu cunoștințele actuale. Dacă însă știm, că Muntenia era supusă lui Stefan încă de la 1477, înțelegem de minune, că Baiazid să fi atacat de o dată ambele țeri supuse lui Stefan : Moldova și Muntenia. De altmintarea spunerea lui Cromer va fi și mai bine limpedită prin ceia ce spune, Ureki despre

espediția lui Baiazid din anul 1484,
după cum vom arăta indată.

Calatoria lui
Strykowski în
Tările noastre.

Un alt răsunet mai îndepărtat, dar totuși fără prețios al Domniei lui Stefan în Tără Românescă, vine de la chronicarul *Strykowski*. Domnul Hasdeu a reprodus în *Archiva istorică* fragmentele relative la istoria Românilor, din acel chronicar.

Cetim pe pag. 8 din tom. II al Arhivei:

Fragment 7.

«Acelu Stefan-vodă era astut și norocos. El bătu într'uă dată 150 mii de Turci... Astfelii ori-cară istorică că să celebreze marea virtute a unui principă atât de micu. **Moldovenii și Muntenii** cântă despre ellu negreșită în tōte banchetele loră, acompanianăndu-se cu musica alăută: «Stefan, Stefan-vodă! Stefan, Stefan-Vodă! băttea pe Turci, băttea pe Tătari, băttea pe Unguri, pe Galicii, pe Poloni! In cursul călătoriei melle turcescă, vădui în **Bucurescă**, capitală și reședință domnului muntenesc, care ne pofti la prânz, portretul acestui Stefan, cu corona regală și un toegă în mâna, de naltă statură, aninată pe păretele etaculu princișor etc.»

Nu vom stăru prea mult asupra

acestei mărturii. Strykowski, după cum spune Domnul Hasdeu, a călătorit în Moldova și în Muntenia în anii 1574—5. El afirmă, că a audiat pe Moldoveni cântând laudele lui Stefan; prea bine și prea natural; căci și astă-dîi, dacă Moldovenii au uitat vechia cântare, cel puțin nău uitat pe Stefan. Dar Muntenii? Pentru ce cântau și ei pe acelaș Stefan? Cu actualele cunoștințe lucrul ar fi absurd și neînțelește: trăcă, să cânte pe eroii țării tale; dar, să slăvești pe acel care totă viața a fost în răsboiu cu țara ta, care îți-a tras câte-ca bătăi sdravene! asta întrece orice măsură. Dacă însă Muntenii de la 1574 știau, că Stefan a fost până la un timp vrăjmașul lor, dar că mai apoi a fost timp de 16 ani Domnitorul lor și liberatorul Țării de Turci, atunci se înțelege perfect, ca ei să fi slăvit într-un glas cu frații lor Moldoveni pe erou.

Totuși, poate ar dîce cineva: vorba lui Strykowski nu are multă consistență; i se va fi părut lui, că și Muntenii cântă pe Stefan, când probabil, el aудise acea cântare numai în Moldova. Fie așa. Dar ce facem cu arătarea altfel precisă și circumstanțiată de la sfârșitul fragmentului?

Scriitorul polon spune, că fiind în București, a fost poftit la masă de către

Domnitor (era Alexandru fratele lui Petru Schiopul); și că a vădut, *portretul lui Stefan Vodă* în mărime naturală, *cu corona de rege*, atârnat în etacul prințului.

Să examinăm puțin acăstă spunere. Trecuseră șepte-deci de ani de la mórtea lui Stefan,—o viață de om. Amintirea Domnitorului Moldovei nu putea fi cu totul perdută în Muntenia, chiar dacă nu s'ar fi păstrat nimic scris despre el. Dacă, după cum să știe acum, Stefan nu fusese pentru Munteni de cât un vrăjmaș, care năvălise și prădase de atâtea ori Téra Românescă, cum să explică, ca prințul de la 1574, scoboritor al Drăculeștilor (adversarii lui Stefan), să fi fost atât de neghiob, în cât să fi conservat mereu înaintea ochilor săi, în *etacul său*, portretul încoronat al vrăjmașului de mórte al familiei sale? Ore acum trei-sute de ani ómenii erau mai puțin răsbunători de cât acum? Crédă-o, cine va voi.

Nu cum-va însă, prințul Munteniei de la 1574 conserva în camera sa portretul celui mai glorios dintre predecesorii săi, care guvernase atâtă timp Téra, și o liberase pentru cât-va timp de umiliință și de robie?

Cetitorii alégă între aceste soluțiuni.

Am terminat cercetarea isvórelor polone, care, direct sau indirect, constată faptul cuceririi Terrii Românești de către Stefan. Ni mai rămâne a examina *isvórele moldevenești*.

Isvóre moldo- venesti.

Incă de la începutul acestui studiu am prevestit pe cetitorii că isvórele moldovenești aú o valóre secundară, și am explicat acest lucru din faptul, că Moldovenii aú scris fórte tárđii Istoria ţerii lor. Vornicul Ureki a scris chronica sa la un secul după Stefan; și după cum am constatat de la început, el însuși recunóște neîndestularea isvórelor moldevenești, de care s'a servit, pentru a compune chronica sa. El mai afirmă, că s'a servit mai ales de isvóre străine, și prin urmare polone. In *predoslovia* sa el dice: «Că nu numai letopisétul nostru, ce și cărti străine am cercat, ca să putem

afla adevărul, ca să nu mă afli scriitor de cuvinte deșerte, ce de drepte; că letopisetul nostrul cel moldovenesc, aşa scrie de pe scurt, că nice de viață Domnilor, carii au fost tótă cárma nu alege, necum lucrurile dinăuntru să aléga.... Iară scrisorile străinilor scriu prea larg și de ajuns, cari au fost rîvnitori și herbinți nu numai ale sale să scrie, ce și cele strâine. **Și de acolo luând multe**, și lipindu-le cu ale noastre vremi potrivind, am scris acest letopisej carele și de nu să va potrivi pe la multe locuri, cel ce va hi cuminte, gândesc că nu-mi va vinui.»

Am reprodus aceste admirabile vorbe, pentru a face pe ori-cine să înțelégă, că Ureki știa însuși, că sunt multe nepotriviri, și în letopiseturul cel vechiul moldovenesc și în propria sa operă. Dar mai ales, declarația lui Ureki, că *multe a luat din scrisorile strâine*, ni arată lămurit, că în mare parte chronica lui este un isvor de ordine secundară. Deci, nu trebuie să ne mirăm, de nepotrivirile ce ar apărea atât în chronica lui Ureki, cât și în alte chronice moldovenești mai vechi.

* * *

Lucrurile spuse péně aci explică, pentru ce isvórele moldovenești sunt relativ neînsemnate, pentru cestiunea nóstă.

Ne vom opri în fărfe și puțin asupra
două din aceste isvóre:

Vechiul Letopiseț moldovenesc, publicat de către d. Hasdeu în Archiva istorică, sub numele de *chronica putnénă* și Letopisețul lui Ureki.

Reproducem din Archiva istorică (t. II, pag. 8) textul următor: «In anul 6989 Iulie 8, fu bătălia cu Țepeluș lângă apa Rimnicului, în terra Muntenescă, și lă băttu Stefan-vodă, dar hatmanul său Șendrea peri în acea bătălie.

«In anul 6992, martie 15, veni Sultanul turcesc imperatul Baiazet asupra cetății moldovenesci Kilia, apoi în cursu de duo lune următoare, în August și în Iuliu, luă Kilia și de aci și Cetatea Albă, și totu atunci puse Vodă la Munteni pe Vladu.»

După cum se vede, chronica dice, că bătălia de la Râmnic cu Țepeluș a avut loc la anul 1481, Iulie în 8, pe când, atât Letopisețele muntenești cât și Dlugosz aședă acea bătălie la 1477: și anume. Dlugosz specifică epoca anului: șiu Sf. Martin, adecă către 11 Noemvre. Cum se resolvește acesta nepotrivire? In principiu, adevărul pare a fi de partea Letopisețelor muntenești—isvóre locale, și alui Dlugosz—contemporan. De fapt: chronica putnénă nu se prezintă ca un isvor

Chronica putnénă.

de o seriositate absolută, prin lucrurile pe care ea le spune. Să se observe, ce dice chronica despre expediția lui Baazid : Sultanul a venit asupra Moldovei în **Martie** 6992 ; apoi în *curs de două luni următoare August și Iulie* luă Kilia. Cum ? August și Iulie sunt cele două luni următoare lui Martie ? Dacă tot atât de exactă este chronica și în privința anilor, apoi e destul de bine ; dar nu se poate pretinde, că ea are o mai mare autoritate de cât Letopisețele muntești și de cât Dlugosz. Aceste sunt cuvintele pentru care eu admit ca sigur anul 1477, pentru bătălia de la Râmnic.—Orăcum ar fi, chronica putnănă confirmă cel puțin faptul bătăliei de la Râmnic cu Țepeluș și victoria lui Stefan.

Chronica lui Ureki.

Ureki este mai puțin laconic de cât chronica putnănă. El admite tot anul 6989, Iulie 8, ca data bătăliei de la Râmnic. E probabil, că el a reprodus acăstă dată, chiar după disa chronică. Prin urmare, n'aș putea face alta, de cât să repet asupra acestei *nepotriviri*, ceia ce am dîs mai sus, despre chronica putnănă.

Chronica lui Ureki a fost scrisă la un secul după mórtea lui Stefan ; prin urmare, în fața criticei, are valoarea

unuī isvor posterior, cu un secul, evenimentelor pe care le relatéază. Cu toate acestea, chiar în chronică lui Ureki se găsesc amintiri confuse, despre stăpânirea lui Stefan în Țéra Românească.

Iată ce dice Vornicul Ureki despre bătălia de la Râmnic. (*Chronicele României* tom. I pag. 166).

«Fostaū răsboiu in țera Muntenescă de său bătut Stefan Vodă cu Tepeluș Vodă la Râmnic; și cu mila lui Dumnezeu aă biruit Stefan Vodă, și mulți Munteni aă perit, și toate stăgeurile le-aă luat, și mulți boieri aă picat; și pre Tepeluș încă lăă prins viu, și i-aă tăiat capul. Si aă pus Stefan Vodă Domn Țerii Muntenesci pe Vlad Vodă Călugărul, carele mai apoi aă făcut vicleșug asupra lui Stefan Vodă pentru că didese ajutor Turcilor, când aă mers de aă luat cetățile și aă predat țera».

Chronicarul nu se mărginește să da acăstă povestire. El mai dă o a doua versiune, care să ar părea copiată din Dlugosz. Iată anume :

«Pentru Tepeluș Vodă nu scriu toți într'un chip; unii dic că aă prins Stefan Vodă pre Radu Vodă, carele aă fost ațător de pagani asupra creștinilor. Si i-aă agiutat și Brașovenii tăind pe Turci; și luând țera Munte-

nescă aū lăsat pre Tepeluș in locul
său. Ce, ori-cum aū fost, tot să toc-
mesc că aū fost isbânda lui Stefan
Vodă».

Nu-i tocmai greu a face analiza
acestor texte. Să vede lesne, că Ureki s-a
servit de cēl puțin două isvōre con-
trarie. După unul, Stefan ar fi pus
Domn în Muntenia, pe Vlad Călugărul;
după cel-alt, Stefan a luat țera
Muntenescă și a pus pe Tepeluș în lo-
cul său. Să se compare un minut a
două versiune a lui Ureki cu spune-
rea lui Dlugosz, și să va vedea, că ele
sunt identice. Era deja fōrte mult, că
Ureki dădea două versiuni; ar fi insă
a-i cere ce-va peste puterile lui, ca
între dēnsele, să discérnă el pe cea a-
devărată.

Destul, că chronicarul moldovan nu
ignora cu totul, că Stefan a cucerit
Tera Românescă; de cât, el se îndoia
de acest lucru, căci în alte isvōre să
vorbeal despre Vlad Călugărul, Domn
al Munteniei. Iată pentru ce Ureki
n'a cutezat a se pronunța, și bine a
făcut.

Tot în chronica lui mai găsim încă
ce-va asupra lucrului nostru.

Textul privitor la expediția lui Ba-
iazid al II-le, asupra Moldovei și a
Munteniei, din anul 1484, încă este

o amintire despre stăpânirea lui Stefan asupra Țării Românești.

«In anul 6992, Sultan Baiazid, Imperatul Turcesc, cu mari oști au intrat în țară, și au bătut Chilia și Cetatea Albă, încă și cu Vlad Vodă Călugărul Domnul Muntenesc, cu Muntenii, ce au mers într'ajutor Turcilor, cum s'au dis mai sus, că au făcut vicleșug asupra lui Stefan Vodă, a stăpânului său, de aui dat ajutor Turcilor.»

Acest text este prețios în mai multe privințe. Ureki, deja către anul 1600, dice că Vlad Vodă Călugărul fusese Domnul Munteniei, în timpul expediției lui Baiazid, la 1484. Însă noi știm, că cele mai vechi Letopisețe românești nu recunosc pe Vlad Călugărul ca Domn al Țării. Deci rezultă, că întronisarea, în chronice, a acestuia usurpator postum, a avut loc înainte de anul 1600. Dacă însă ni reamintim, că Strykowski călătorise în Muntenia la 1574 — 75, și că văzuse în etacul Domnitorului Munteniei portretul lui Stefan, (ceia ce indică că la acesta data Stefan era considerat de Munteni ca Domnul lor), rezultă, cu probabilitate, că Vlad Călugărul a fost trecut în lista Domnilor Țării Românești, de un falsificator, între anii 1575 și 1600. Disesem mai înainte, că acesta falsificare se explică prin dușmănia dintre

Munteni și Moldoveni. Cine nu va înțelege acum, că răsboiul susținut de Munteni în unire cu Turciî în contra lui Ioan Vodă cel Cumplit, în 1574, a fost una din cauzele de frunte a acestei dușmâni; și după acéstă dată, un patriot Muntean a găsit cu cale, să elimineze pe Stefan din lista Domnilor, și să inventeze pe Vlad Călugărul.

Prevenim însă pe cetitorii, că acest Călugăr n'a fost o persoană imaginară, ci numai a fost ridicat la Domnie dintr-o situație inferioră, pe care el o ocupase în realitate sub Stefan Vodă. În adevăr, Ureki dice, în textul adus mai sus, că «*Vlad Vodă Călugărul aū făcut vicleșug asupra lui Stefan Vodă a stăpânu-său*»; adecă, Stefan era stăpânul lui Vlad, și acesta era supusul celuia dintăiu; ceea ce arată, că Vlad era departe de a fi Domnul neatârnat al Munteniei, de vreme ce el era supusul lui Stefan. Dacă pe lângă asta, mai reamintim, ceia ce am arătat mai înainte, că chronica lui Stefan Logofétul (Ms. Academiei n. 340), declară după isvórele muntenești, că «*Vlad Călugărul nu este trecut în rândul Domnilor*»: cu aceste mărturii, de deosebite proveniențe, începem a ne îndruma spre înțelegerea problemei, ce se ridică în privința lui Vlad Că-

lugărul ; și cu aceste elemente vom încerca să o resolvă, către sfârșitul acestui studiu.

La atât să mărginesc isvoralele moldovenești, asupra stăpânirii lui Stefan în Téra Românescă ; și cred, că nu li se putea cere mai mult.

A sosit timpul să scurtăm vorba, și să strângem la o-laltă totă mărturiile puse în față, pentru deslegarea problemei noastre. Din lucrurile spuse până aici să vede, că totă Letopisețele vechi românești și Dlugosz constată, fără ambiguitate, că Stefan a cucerit Téra Românescă în anul 1477 ; iar cele dintări, mai adaugă, că Domnia lui Stefan în Téra cucerită a ținut săse spre-dece ani, de la 1477 până la 1493.

Am dovedit, că puterea acestor isvorare este precumpărătoare : cele dintări fiind mărturii locale, iar Dlugosz fiind contemporanul evenimentului.

Am mai arătat, că chronicile moldovenești, de și mult mai posterioare faptului, conservă amintirea lui, de și cam ștersă ; că chronica putnénă și Ureki știu de bătălia de la Râmnic ; dar, că, nu știm pentru ce, o pun în anul 1481, în loc de a o pune în 1477 ; iar Ureki declară, că Stefan era stăpânul lui Vlad Călugărul.

In sfârșit, am dovedit, că chronicile

Resumatul dovezilor scosă din chronice.

moldovenești aă o valoare mult mai prejos de aceea a chronicelor românești și a mărturiei lui Dlugosz. La urma urmei, spunerile chronicelor moldovenești încă nu infirmă arătările celor-l-alte isvoré, privitore la domnia lui Stefan în Țera Românescă.

Sarcina mea este ca și indeplinită. Eram dator să înfățișez doveștile, dar nu să trag și încheierea : acăsta este treba cetitorilor, cari doresc a afla adevărul.

Biserica lui
Stefan din Râm-
nicul Sărat.

La începutul acestuia studiu, am dîs,
că, pe lângă dovezi scrise, mai este
încă ceva, care să le confirme, dacă
dovezile aduse ar avea nevoie de con-
firmare. Am ajuns la momentul, fără
plăcut mie, de a-mi ține cuvîntul dat,
și de a prezenta cetitorilor acel ceva,
care, dîsesem, va fi răsplata lor, de a
fi cetit o lucrare de eruditie.

Ori-cine a avut timp de perdut,
pentru a urmări această lucrare,— și
dacă nu face parte din rasa superioară
a filosofilor, care deslegă totul cu un
gest magistral și printr'un fel pe in-
tuiție, străină de simplii muritori, a
trebuit să-și dică, cum îmi dîc eu:
Bine, chronice muntești, istorici
poloni, vornici moldoveni, spun de a
dreptul său pieziș, că Stefan a domnit
în Tera Românescă; aceste spunerî
n'ați fost iscodite de cine-va pentru
plăcere; trebuie să fie în ele ceva a-

devărat. Dar, dacă e aşa, cum se poate, ca din o domnie, care, dice-se, ar fi durat 16 ani să nu fi rămas nimic ? Stefan, care în Moldova a lăsat urmăşilor săi atâte monumente, ca dovezi de pietatea, de isbândile şi de scăderile sale, să nu fi lăsat el nimic, pentru vecinica amintire a Domniei sale de 16 ani, în Muntenia ?

In tot timpul, cât adunam dovezile de pene aici, îmi făceam acesta judecată, şi-mi mai diceam : dacă aceste dovezi sunt adevărate, după cum par a fi, e cu neputință ca să nu existe în Tera Românescă vre-un monument de la Stefan : el care a presurat Moldova cu bisericile sale, să nu fi lăsat nimic în Tera, pe care, după chronice, el ar fi cucerit-o în anul 1477 ? Cu toate că, acea deplorabilă dușmanie dintre Munteni și Moldoveni, care a mers pene a șterge din rândul Domnilor Terii pe Stefan, va fi produs mai sigur efectele sale și asupra monumentelor. Cine nu știe cum, de când e lumea, dușmanul căută a șterge ori-ce amintire a dușmanului său ! Câte pilde nenumărate nu găsim, în întrăga istorie, de inscripții șterse sau alterate, de monumente răpite autorilor lor și atribuite vrăjmașilor lor ? Insă, ar fi cu neputință, ca din Muntenia să fi dispărut

oră-ce monumente ale lui Stefan, căci neindoeinic, ele aș trebuit să existe, dacă chronicele aș spus adevărul.

Incepusem deja publicarea acestui studiu. Mă aflam într-o ținimpreună cu câțiva tineri studiosi, cari încă n'aș propăsit penele a-și renega nemul. Li adresați întrebarea, dacă nu cum-va cunoșce și, în Muntenia, vre-o biserică construită în stilul bisericiilor lui Stefan. La întrebarea mea, unul dintre cei de față, tânărul meu prieten și coleg, Dl Mihăiescu, de loc din Râmneciu Sărat, imi spuse că în orașul său natal este o biserică alui *Stefan cel mare*. Spunerea prietenului meu, dacă nu-mi pricinui o mare surprisă, imi aduse, cum își pote închipui numai un admirator al lui Stefan, o nesfârșită bucurie. Repede, am cerut informații de la cunoștuții din Râmneciu. Peste câteva zile, plecam împreună cu prietenul Mihăiescu la orașul muntenesc, unde se află biserică lui Stefan.

In diminea de 20 Noemvre, ne înșințam amândouă la acea biserică, pe carea Râmnecenii o numesc *Pétra*. Fărâm primiți cu o bunătate nespusă de cei trei preoți, cari servesc la acea biserică. El veniră în ajutorul nostru cu ce putură. Am întrebat, dacă nu există pomelnice vechi, și

ni s'a spus, că nu mai există. Dar căte trei preoții, omeni în vîrstă, afirmă, că de la preoții de mai înainte ei au primit, ore-cum, sarcina de a pomeni pe Stefan cel Mare, ca ctitorul bisericii. Alți bătrâni, cu carii am mai vorbit, ni-au afirmat de asemenea, că biserică este făcută de Stefan, că ea în vechime a fost schit, și că chiar ar fi avut o moșie, nu se știe care anume, în districtul Buzăului.

Dați aceste mărturii, așa cum le-am primit, și ori-cine poate cumpăni valoarea lor. Este însă una, asupra veracității căreia nu să pot ridica îndoile; *inscripția* care să află la intrarea bisericii Pétra din Râmnic. Am stat împreună cu prietenul Mihăiescu, atârnăți căteva césuri, pe două scări incomode și pe un vînt fără reoritor, și am isbutit a copia totă inscripția. Cetirea ei este foarte grea, căci de aproape două secoli pétra este expusă afară, tuturor intemperiilor.

Am descifrat cu cea mai mare îngrijire întreaga inscripție, afară de cel mult două cuvinte, și o transcriu aici foarte exact în caractere latine, în decese lini, așa cum este în original.

*litteris aliis minus illi continet etiam
ledestin mā cūmā 99 no rūzōn
iz adov vādāmoy nāza mī kōb*

ACESTĂ - S - ȘI - D - BISERICĂ - A CĂRIIA - ÎI IASTEH - S - PP - DOMNI
 PARASKIVE - FOSTA - FĂCUTĂ - DE - ȘTEFAN - VOD - CEL - BUN
 DEN - MOLDOVA - ȘI TRECEND - MULT - ANI - SAU STRICAT - DECI
 IN - ZILILE - LUI - ION - COSTANDIN - BB - VOIVD - IAR (?) SA ÎNDEMN.
 VECINATATE - ȘI - AU AJUTAT - CINE - CU - CE SAU ÎNDURAT
 ȘI O AU REFĂCUT - DIN - FERESTRI IN SUS - SI SAU FĂC
 UT ȘI SLON-CA NA FOST-FIIND ISPRAVNIC-DUMITRAȘCO-CĂP-BAGD (?)
 APOI - ȘI - CU ASA KELTUALĂ - SAU ÎNDEMNAT - DE O AU IN
 VELIT-ȘI IAU FĂCUT-ȘI STĂLPPI USILOR-ȘI O AU ȘI PARDOSIT
 PENTRU - ATUTUROR - VECINICA POMENIRE - SEP - LT - 7213.

Părerea mea de rău este mare, că n'am putința a reproduce însăși caracterele cirilice ale inscripției, cu totă admirabila lor frumuseță epigrafică; dar, facem ce putem. Când am terminat copierea inscripției, am dis din suflet: Vecinică fie pomenirea Ispravnicului Dumitrașco și a vecinilor pioși, carii s'aū indurat fie-care cu ce aū putut, pentru a scăpa de ruină și distrucție venerabilul monument, care a fost și este martorul stăpânirei lui Stefan în Țera Românescă!

Reparația bisericii s'a făcut, după cum spune inscripția, în anul 7213, adecă la 1705 al erei creștine, sub domnia lui Constantin Brâncoveanul. Multe lucruri frumoase spune inscripția. Mai întâiua ea dovedește, că biserică fusese făcută de Stefan; nimeni nu va șăce, că Rămnicienii din anul 1705 s'aū înțeles, pentru a îscodi un

neadevăr.¹⁰ Acăstă spunere confirmă tradiția conservată din neam în neam prin graiu, de actualii preoți ai bisericii lui Stefan, care pomenesc pe acesta ca pe ctitorul ei.—Inscripția mai spune, că pe vremea lui Brâncoveanu să găsea și ispravnici, care cheltuiau din avutul lor, pentru a repara vechile biserici. Astă-dî ne-am civilisat mult, și, mulțumim Cerului, nu mai avem asemenea retrograđi în ispravnicii. Cel puțin, după cum îmi spuneau preoți bisericii Pétra, astă-dî e vorba, ca să se dărime biserica, și să se construiască alta în locul ei! Când se va indeplini acest pas uriaș spre progres, inscripția Ispravnicului Dumitrașco va fi aruncată în vre-un ungheriu, sau va fi întrebuințată la vre-o construcție folositore; iar după câțăva ani, va fi fără lesne vre-unu savant mare-mare, să dică, că eu am fabricat inscripția; și savantul va fi creduț; ba mai știi, poate, și premiat.

* * *

Eu privesc biserică Pétra din Râmnicul Sărat ca dovada absolut hotărîtoare despre Domnia lui Stefan în Téra Românescă. Ea a fost zidită de Marele Domn chiar pe locul bătăliei, și — probabil — a fost înzestrată de el cu averi. Ea întărește tóte isvó-

rele scrise, care le-am prezentat în acest studiu. N'am nevoie să silesc convingerea cetitorilor; ei își vor forma-o singuri. Eu am conștiința a-mi fi îndeplinit datoria, prezentând, cum am putut, dovezile unui mare eveniment, uitat de atâtă amar de timp, și nu numai *uitat*, dar de sigur *ascuns* cu intențiune, în timpurile nenorocite, în care Muntenii nu aveau mai mare dușmani pe lume de cât pe Moldoveni, și reciproc.

Vor dice pote unii: Ei, și ce mare lucru e biserică lui Stefan de la Râmnice? Ea nu dovedește ceia ce pretindă a stabili.

Bine! Așa să fie! Biserică Pétra este nimica totă. Stefan n'a domnit niciodată în Muntenia; și după anul 1477, acăstă Tără a urmat a fi pentru el o tără vrăjmașă, în care el era liber să se preumbule, și chiar să construească biserici, care să eternizeze biruințile lui asupra Munteniei; și Domnitorii munteni îi tolerau aceste fantasii, ba pote îi făcea și receptiuni mărețe. Acăsta ar fi o explicație naturală și logică a bisericii Pétra. Dar, o invetăților a toate știutori! Voî care de sigur știeați despre existența bisericii Pétra, pentru ce ată tacut până acum?

A! uitasem, că voî nu vă ocupați de cât cu lucruri mari!

Şi apoi : Dacă biserică Pétra nu însemnă *nimic*, tot *nimic* sunt arătările celor mai vechi Letopisețe ale Tării Românești ? Tot *nimic* este arătarea lui Constantin Căpitanul ? Tot *nimic* este afirmația atât de categorică a lui Dlugosz ? Tot *nimic* este arătarea lui Ureki ? și a lui Cromer ? și a lui Strykowski ?

Pentru ca cine-va să aibă dreptul a mai pune în indoială Domnia lui Stefan în Tăra Românescă între anii 1477 și 1493, este dator mai întâi, să reducă la nimic tōte aceste doveđi concordante și concludente, și atunci vom sta de vorbă.

Taine, un maestru al științii, m'a învățat să respectez prea mult *le métier d'historien*; numai dacă și măestrui noștrui ne-ar învăța același lucru ! Prin urmare nu cred necesar să insist mai mult. Totuși înainte de a încheia acest studiu, mă cred în drept a reminti cetitorilor calea ce am urmat, pentru a ajunge aici. Când am citit Letopisețul din 1739 am șis : dacă acest Letopiseț spune adeverul, e cu neputință ca și alte isvōre să nu confirme spunerea lui.. Și tōte isvōrele vechi ale Munteniei și isvōrele polone și, pěně la un punct, acele moldoveniști au confirmat arătarea Letopisețului. Atunci mi-am mai șis : dacă tōte a-

ceste scrieri spun adevărul, e cu neputință să nu existe în Muntenia vreun monument al Domniei lui Stefan. Și biserică Pétra este monumental. Acum mai dic: tóte aceste dovedi sunt de sigur îndestulătore. Însă e cu neputință să nu mai existe și alte monumente din Domnia lui Stefan, cu condiția, ca acei care le vor descoperi, să aibă cinstea de a le arăta. Ești n'am mijloce de a continua cercetările pe acest teren; și, în ce mă privește, nici n'am nevoie a le continua. Dar, cititorii nu vor fi tocmai supărați de a afla încă un lucru. Plecând din Râmnicul Sărat în dimineața de 20 Noemvrie, am rugat pe prietenul meu Mihăiescu, care rămânea acolo pentru două zile, să se mai informeze. Când ne-am reîntâlnit în București, cu câtă bucurie nu mi-a spus prietenul meu, și cu câtă bucurie nu l'am ascultat eu, că un preot bătrân din Râmnici a spus, că mai există încă o biserică făcută de Stefan tot în districtul Râmnicului spre munti, și o altă biserică făcută tot de Stefan într-un sat din districtul Buzău. Preotul a uitat numeroasele localităților. Am scris din nou spre a ne informa; dar la noi informațiile sunt atât de greu de luat, în căt nu sper să obținem un răspuns, înainte de a termina publicarea acestei

tuț studiu. Eștă da și acăstă știre ca un simplu svin. Póte că ea să producă vre-un efect: de pildă, vre-un om pios, că acel vechi ispravnic Dumitrașco, va da la știință publicului ceia ce dorim a afla. Dar se póte, că și vre-un aprig progresist să găsească mai necesar progresului, că ori-ce monumente vechi de la Stefan să fie dărimate, cum se proiecteză cu biserică Pétra!

Conclusie

Lucrarea noastră este terminată, întru cât privește partea tehnică. Nu am putea însă părăsi acest studiu, fără a-l indeplini prin câte-va cugetări, dictate de importanța cestiunei cercetate și impedește în paginile precedente.

Publicul cult și intelligent, care are curiositatea de a urmări lucrările de natură celei de față, să poate împărți asupra problemei cercetate în acest studiu. Unii vor dice, că Domnia lui Stefan în Téra Românescă este o fabulă; pentru aceștia n'am nimic de spus, de cât să-i îndemn a-și continua odihna în pace. Alții vor admite, că în adevăr Stefan a domnit în Téra Românescă timp de șese-spre-dece ani, după bătălia de la Râmniciul Sărat. Pentru aceștia sunt scrise rândurile următoare.

De la chronicarul Ureki și până la ultimii istorici din secolul nostru, s'a

pus acăstă întrebare : Pentru ce Stefan a întreprins luptele sale în contra lui Radu cel Frumos ? și pentru ce a atras el asupra Moldovei urgia Turcilor, carii aveau drepturi dobândite asupra Teriilor Românești ? Responurile date pînă acum nu puteau mulțumi de cât pe acei, carii să mulțumesc cu ori-ce răspuns. Când știm însă, că Stefan a isbutit a uni Muntenia cu Moldova după bătălia de la Râmnicul Sărat din 1477 ; când mai știm, că Moldova de atunci cuprindea și Bucovina și Basarabia; dacă pe lângă aceste posesiuni mai adaugem partea de răsărit a Transilvaniei, care fusese cedată Voievodului Moldovei, de către Mateiu Corvin, craiul Ungariei, împreună cu cetățile : Balta și Ciceul ; fapt afirmat formal de către Dlugosz, care vorbind despre bătălia de la Racovăț dice : «*quiunque tamen millibus Siculorum quorum terram ab Hungariae regno abstractam in suam directionem redegerat.*» (Hist. Pol. π, p. 526.)

*) «*Și cu cinci miř de Secuř a căror țără răpită din regatul Ungariei, (Stefan) o adusese în ascultarea sa.*» Istoricii noștri au dat cele mai fantastice explicații despre prezența acestor cinci miř de Secuř în óstea lui Stefan, la Racovăț. Un mare istoric *fin de siècle* a credut de cuvînt să afirme, cu de la sine autoritate, că Secuř erau niște *lefegei* ! Cine pretinde că a citit isvorile, și să mărginește a le lua din Șincař, este adus firește, a

M.H.

Atunci ori cine va înțelege, că între anii 1477 și 1493, Statul lui Stefan era mare aproape îndoit cât Regatul nostru de astă-dă. Să ni reamintim, că cetățenii din Brașov, după spunerea lui Dlugosz, aș dat lui Stefan pe Radul, fiul lui Vlad Dracul.

Crădă cine va voi, că serviciul adus de Brașovenii lui Stefan era intemplier; eșă însă sunt convins, că ajutorul dat de locuitorii Brașovului era un efect al stăpânirii lui Stefan, asupra unei părți însemnate din Transilvania.

Cu aceste cunoștințe despre faptele lui Stefan, începem să înțelegem alt-feliu silințele lui, până acum neexplicabile. Marele Stefan a urmărit și a isbutit a realiza *unirea tuturor Românilor*; dar din nenorocire, Unirea realizată de el a fost de scurtă durată. Astfel, înțelegem, pentru ce s'a expus pe sine și Tera să la atâtă pericol, și pentru ce a făcut atâtă jertfă.

Exemplele mai marilor noștri, conservate de Istorie, trebuie să ni se revărsă de învețătură. Învețe deci Ro-

explica faptele istorice dupe sine, și a dice, că bătălia de la Racovăț a fost câștigată de *mercenari*, dupe cum s'ar scrie și o operă de Istorie la sfîrșitul secolului al XIX-le. Nu să putea aduce mai mare ofensă memoriei Eroilor de la Racovăț, de cât a-i pune în rândul tuturor legejilor !

mâni și de astăzi, că *România strămoșilor lor*, de acum patru sute de ani, a fost mai mare și mai puternică de cât acum: și Căpitanul ei a cucerit a ține piept, singur, și Ungurilor și Polonilor și Turcilor! Unde ar fi ajuns Nația noastră, dacă opera lui Stefan ar fi fost continuată! Dar nu! Ea a fost sfârșită și uitată.

Pentru ce? Cetitorii bine-voiască a culege, din acest studiu, toate datele asupra lui *Vlad Călugărul*; din ele, vor înțelege, că acest Călugăr a fost *unul din loc-ții torii* lui Stefan în Tera Românescă; că acest Călugăr, nemulțumit a fi supusul binefăcătorului și fratelei său, a preferat a trăda și a trece în partea Turcilor. Ești presupun, că Stefan a mai avut a face și cu alti trădători; până când, în cele din urmă Români din Muntenia și-au ridicat Domn pe Radul cel Mare, în anul 1493. Chronicle românești vorbesc de luptele acestui Radu cu Stefan și cu fiul său Bogdan. Care era cauza acelor lupte? Istoricii de astăzi nu ni-o explică. — Români din Muntenia, voiau să fie neatirați de Stefan, pentru că era de același sânge cu el; dar preferau să subștăpănească Turcilor!

Tot pe aceeași cale, au mers nein-

trerupt Muntenii și Moldovenii, péně
in timpul Fanarioșilor; și atunci, ur-
mașii degenerați ai vitejilor, de care
tremura Mohamed Cuceritorul, se sim-
țeaū onorați, că pot fi primiți a să-
ruta piciorul Pașilor, cari veneauă in
București și in Iași.

Generația bătrânilor noștri din a-
cest secul a reluat Opera Marelui Ste-
fan, și a realizat-o în parte, sub con-
ducerea unor fruntași, ale căror nume
sunt puse in capul acestei scrieri.
Dar, să nu uităm, că moștenirile fru-
mose se păstrăză numai de moșteni-
torii vredniči, și că e *mai lesne, de căt*
a aduna a risipi.

Stefan Vodă a fost, de sigur, mai
adinc atins de trădarea lui Vlad Că-
lugărul și a altora de feliul lui, de
căt de neomeniile lui Matei Corvin
saū ale lui Casimir al IV-lea. Opera
vieții sale întregi era sfârîmată: el
realisase un mare Stat românesc, și
la mórtea sa, Moldova rămânea tot
singură !

Pe patul de mórte, Eroul să g nde-
dea, probabil, mai mult la Români
din Muntenia, de căt la Poloni și la
Unguri, când a dat urmașilor săi sfa-
tul de care vorbește Ureki: «Iar în-
aintea s v r sirii chemat-a u Vlădicii și
toți sfetnicii săi, boier  mari, și alți
to i c t i său prilejit, ar t ndu-li cum

*nu vor putea ține ţera, precum o aș
ținut el; și, socotind de cât toți mai
puternic pre Turc și mai înțelept, aș
dat învățătură să se închine Turcului.»*

Scoboritorii săi aș urmat învățătura cu prisos: ei, mai întâi, s'aș închinat Turcului, iar apoi s'aș prosternat înaintea Pașilor turci.

Când lucrarea mea este cu totul terminată, să-mi fie iertat a dice încă o vorbă.

Dintre toți scriitorii, carii aș vorbit despre Stefan, nică unul nu l'a admirat atât de sincer, ca Dlugosz. După patru sute de ani, un Român vine să exprime marelui istoric al Poloniei totă recunoștința și admirația sa.

Și dacă toți compatrioții mei ar dice același lucru, memoria lui Dlugosz n'ar avea nevoie de alt monument mai durabil de cât recunoștința unui popor:
«Monumentum aere perennius.»

